

UDVIKLING FOR UDVIKLINGSHÆMMEDE. NR. 3. MAJ 2009

lev
bladet

58. ÅRGANG

Det handler om kommunikation

Temanummer om mennesker
med multiple handicap

ANNONCE

4 **Kort nyt**

5 **Leder** – om dem der kaldes "de allersvageste"

Tema om mennesker med multiple handicap

6 **Det handler om kommunikation** – på besøg på Kirkebækskolen

12 **Den store historie om håb og håbløshed** – samtale med to forældre

16 **F er ikke svag, han har styrke og ressourcer** – om multikommunikation

20 **Musik kan fremkalde alle følelser** – interview med Cathrine Lervig

24 **Opdagelsesrejsende i samspillets komplicerede verden**

30 **Ret til kommunikation** – om FN's handicapkonvention

37 **Debatten**

– Klap hesten

– Skolepsykiatrisk Center, Gl. Kalkbrænderivej skal ikke lukkes!

45 **LEV nyt**

46 **Kort nyt**

Sportsskole 2009 for børn og unge med handicap

For 5. gang indbyder DHIF i samarbejde med lokale klubber til Sportsskole i sommerferien 10 forskellige steder i Danmark.

SPORTSSKOLENS IDÉ

Idéen med sportsskolen er at tilbyde børn og unge med handicap et alternativ til de kendte fodbold- og håndboldskoler. Der lægges vægt på, at alle får mulighed for både at fordybe sig og afprøve noget nyt. Derfor skal man vælge en fordybningsidræt, som er gennemgående for alle sportsskolens dage. Om eftermiddagen laves der forskellige fælles aktiviteter.

FORDYBNINGSIDRÆTTER

Fordybningsidrætterne er forskellige på de forskellige sportsskoler. Kan eksempelvis være fodbold, atletik, boldspil for kørestolsbrugere, el-hockey, hockey/floorball, gymnastik og motorik og leg.

HVEM KAN DELTAGE

Alle børn og unge med et handicap i alderen 8-16 år kan deltage i Sportsskolen. Man kan tilmelde sig som enkeltperson eller sammen med sin skolefritidsordning. Tilmeldingsfristen er officielt overskredet, men DHIF oplyser, at man vil gøre alt, hvad der er muligt, for at få plads til yderligere deltagere.

YDERLIGERE OPLYSNINGER

Der kan indhentes yderligere oplysninger på www.dhif.dk eller hos kontaktpersonen på den enkelte Sportsskole.

Sødisbakkes Musikfestival

den 26. og 27.
august 2009

"Laver I festival igen i år" er et spørgsmål, vi ofte har fået i den sidste tid. - Og det gør

vi da! Det oplyser arrangørerne af festivalen, der har fået rigtig mange positive tilbagemeldinger fra musikfestival 2008 på Sødisbakke i Mariager. Så det ser ud til, at det bliver en tradition.

I år finder festivalen sted onsdag den 26. og torsdag den 27. august 2009.

Her kan man se og opleve populære kunstnere som Birthe Kjær, Kandis, Fede Finn og Funny Boys, Lis og Per, James Rasmussen, Michelle Birkballe og Ivan Sand, Fools, Afrikansk trommemusik og dans, Ali Babba, Ramashang, Flamingodans, Mavdans, Holliday on Wheels samt Jytte, Anne og Niels.

Ud over musik på de to scener, vil der være et væld af forskellige aktiviteter på Sødisbakkes flotte område. Der er tilbud om hestevognskørsel, kørsel i nyindkøbt gokart samt tombola. Man kan købe souvenirs, og der vil være opstillet boder med udstillinger og aktiviteter.

Billetter kan bestilles på www.sodisbakke@rn.dk

Handicap og job – det kan lade sig gøre

Regeringen har netop præsenteret strategien "Handicap & job - det kan lade sig gøre", som er regeringens strategi for personer med funktionsnedsættelse for perioden 2009 - 2012, skriver CLH på deres hjemmeside.

Regeringens overordnede mål er at fortsætte udviklingen mod et stadigt mere rummeligt arbejdsmarked, også i en tid hvor alle taler om krise.

Udgangspunktet for strategien er, at virksomheder, jobcentre og personer med funktionsnedsættelse har samme ansvar for at inkludere og fastholde personer med funktionsnedsættelse på arbejdsmarkedet. I strategien lægges der vægt på, at der skal tages hensyn til den enkelte persons forudsætninger for tilknytning/fastholde til arbejdsmarkedet.

Der er afsat 50 millioner kr. til de ni initiativer, som strategien indeholder.

Læs mere om strategien på www.bm.dk

Dem der kaldes ”de allersvageste” – er de fortsat mest fortabt i måden vi ser dem på?

Alle mennesker har muligheder, styrker og kompetencer. Også mennesker med multihandicap. Det har vi sat os for at vise med dette temanummer

AF SYTTER KRISTENSEN,
LEVS LANDSFORMAND

Det er usædvanligt, at LEV udkommer som et temanummer, men redaktionen har set det som en nødvendighed at synliggøre, at mennesker med multihandicap (der ofte benævnes som de allersvageste), for det første ikke er svage med hensyn til livsvilje og for det andet ikke er

tjent med at blive kategoriseret på en måde, der kan efterlade en generel forestilling om – hvad nytter det?!

Der er hele tiden behov for at gøre ”de allersvageste” synlige, at give dem en stemme, så de kan svare på omverdenens forestilling om dem. Det kan ske gennem fokus på kommuni-

kation og samspil, men også gennem fokus på de hjælpemidler, der kan fremme kommunikationen, såsom talemaskiner, kontakter, udpegningsplader med forskellige symboler og computerbaserede løsninger.

Mennesker med multihandicap er mennesker med følelser, der er ligeså intakte som dine og mine og måske mere oprigtige. De er åbne for at møde verden.

Vi vil lade dem møde verden, hvor de har brug for hjælp. Men den hjælp, de har brug for, skal ikke skygge for, at de først og fremmest er mennesker med muligheder, styrker og kompetencer.

Jeg er glad for, at Birgit Kirkebæk og Lasse Rydberg har villet påtage sig opgaven som redaktører og aktive bidragydere til dette temanummer, da de har en stor indsigt og mange års erfaring med netop denne gruppe mennesker.

God fornøjelse med bladet!

LEV 3 – EN LILLE, MEN VIGTIG BESKED!

Dette er faktisk et helt specielt LEV-blad, selv om det måske på overfladen ligner ”det sædvanlige”. For vi har overladt rorpinden til de to kapaciteter, dr.pæd. Birgit Kirkebæk og pensioneret skoleinspektør og redaktør af LEV Københavns kredsblad Lasse Rydberg (som dog nok vil være bladets læsere bekendt som både medlem af redaktionen og flittig skribent). Kirkebæk og Rydberg har styret redaktionen af dette blads temasider, der stort set udgør hele bladet.

Skoleleder Iben Goffmann

Morgenmøde

Løbeholdet på opdagelse

Det handler om Kommunikation

På Kirkebækskolen har man skabt en enestående kultur, hvor der konstant stilles spørgsmål til, hvad der sker, og hvad man gør. For eleverne betyder det udfordringer og muligheder. For personalet betyder det varig uddannelse i hverdagen

MORGENSTUND MED SANG I MUND

Det er mandag morgen, og vi befinder os på Kirkebækskolen i Vallensbæk. Kirkebækskolen er en specialskole, der tilbyder undervisning til elever med multiple funktionsnedsættelser og kommunikationsvanskeligheder. Alle syv elever i 7. klasse er mødt. Man giver sig god tid til at gøre sig klar til skoledagen. Der er meget, der lige skal klares, før alle er parate til at være nærværende og koncentrere sig om mødet med dagens undervisning. Alle elever på nær en benytter kørestol, og alle elever har hver sin talemaskine, som de meddeler sig med.

Da de fleste er ved at være klar, strømmer der den skønneste musik ud fra klasselokalet. Et varsel om at skoledagen er begyndt. Jeg mærker med det samme en ændring hos mange elever, en ny lidt mere koncentreret opmærksomhed, en glæde der ligner forventningens. Hoveder løftes, der iagttages, og en af eleverne, der normalt skal have meget fysisk støtte for at finde frem til sin plads, løftes så at sige med musikken, og man sparer et par ømme rygge.

Skoledagen synges ind, og alle elever bliver personer i sangen. En ad gangen vælger de hver et billede af en af skolekammeraterne, bolden er spillet op til den valgte, og nu gælder det om at fortælle, at man er til stede. Emre siger, ved at trykke på sin talemaskine,

Skoledagen synges ind, og alle elever bliver personer i sangen, en ad gangen vælger de hver et billede af en af skolekammeraterne, bolden er spillet op til den valgte og nu gælder det om at fortælle, at man er til stede

"Ciao, Ciao" - den kan også italiensk, som der tales hjemme hos ham. Hans billede hænges op på tavlen. Magnus trykker på at tælle, "én, to, tre", som et startsignal til at komme i gang. Morten trykker "jeg siger nej", men lærer Molle Sindberg er med det samme med på, at han trykkede nej præcist tre gange, hvorefter han trykker på 1+2+3 og på "Jeg er Morten". Snart har alle elever meddelt deres tilstedeværelse, og alle billeder hænger på tavlen og kundgør, at de er her.

MANDAG ER GRØN

Dagens skema bliver gennemgået, men først konstaterer man, at det er mandag, så ved man næsten, hvad der skal ske. Mandagens skema præsenteres på store kort, der hænges op på tavlen. Mandag er grøn som et godt håb for ugens start. Der er bl.a. gymnastik på skemaet, nogle skal deltage på løbeholdet, andre i

noget som kaldes boldværkstedet. Men i dag skal Magnus og Morten arbejde på computerøen for at vise mig denne aktivitet, som ellers ikke er skemalagt på den grønne mandag. Inden vi går i gang med dagens skema, skal vi lige høre, om hver især har noget, de gerne vil fortælle oven på den overståede weekend.

MEDELSESBOKEN SOM LIBRETTO

Alle har et ringbind, der fungerer som meddelelsesbog med fortællinger, dagbog, billeder og breve. Man kan ikke bruge megen tid på at læse op, hvad der står, så hver enkelt elev finder sammen med en af de to lærere eller en af de to medhjælpere frem til max tre ting, det er vigtigt at fortælle. Det starter igen med sang:

*Har du set min nye kikkert
der er ti tusind ting
når du kigger dig omkring
hvad kan du så få øje på*

Nogle forældre har indtalt historien siden sidst på deres barns talemaskine, og for de øvrige elever synger den voksne, hvad barnet har kommunikeret - en nydigtet sang, en slags libretto over weekendens gode oplevelser, for jeg lægger mærke til, at der er en elev, der absolut ikke vil have med i sangen, at hans mor var sur over kørestolen. Det er formidling fra eleven gennem talemaskine og kropssprog, mimik m.m., der hjælpes igennem af en voksen.

ANNONCE

Mandag er grøn

Leererne Margit Grønkjær og Molle Sindberg

Alle elever er på denne morgen. Flere bruger ivrigt deres talemaskine. For nogle tager det tid, før de svarer, så længe, at der skal mod til ikke at gribe ind eller opgive. Modet er der. Og mens der ventes, forøges støjen. Mange andre, der før nølede med at komme med sit besyv, hjælper nu til, og jeg oplever pludselig støjen fra fem, seks talemaskiner som en gruppe unge, der snakker vildt i munden på hinanden. Så går alle ud til det, de nu skal i dagens første lektioner.

Jeg oplever pludselig støjen fra fem, seks talemaskiner, som en gruppe unge, der snakker vildt i munden på hinanden

MAN KALDER DEM DE SVAGESTE

Eleverne på Kirkebækskolen hører til dem, som vi almindeligvis vil opleve som de svageste og måske de sværeste at undervise. Men sådan opleves de ikke på skolen. Det er børn og unge, der har livskraft og styrke, der rummer muligheder og ejer kompetencer.

Jeg spørger skoleleder Iben Goffmann, hvad skolen kalder børnene ud over ovenstående diagnostiske beskrivelse, jeg har hentet fra skolens hjemmeside. Hun siger, at der er mange måder at beskrive børnene på, men at de fleste ingen mening giver for os udefra. Disse beskrivelser vil blot medvirke til, at vi gør os blinde for at se eleverne som børn, og for at være åbne og opdage, at de rummer noget andet, end det vi

måske forventede. Og hun fortsætter: - Det er børn, der som andre børn skal tages alvorligt. De vanskeligheder, de har, skal ikke sætte dem udenfor. De har lige så meget brug for de tilbud,

folkeskolen også giver i forhold til at skabe autonomi hos den enkelte, så man bliver en duelig borger i et demokratisk samfund. Det er, når det gælder vores børn, siger Iben Goffmann, lidt af et dilemma at hjælpe dem fri af fremmedstyring, fordi de jo alle sammen har brug for hjælp til

alle gøremål. Hvordan kan vi hjælpe dem til at lære at vælge og beslutte for sig selv? Det er det, det drejer sig om her på Kirkebækskolen.

DET HELT CENTRALE ER KOMMUNIKATION

Dagen i 7. klasse fortæller sin egen historie, og den hedder kommunikation. Og i samtale med Iben Goffmann handler det også om kommunikation. Hun siger, at det er afgørende for disse børn at sikre, at de ikke bliver indadvendte og mister modet til at kommunikere.

- Det er helt afgørende for dem at få sociale kompetencer, at lære at danne relationer og hermed kunne vise verden, hvad der er inde i deres hoveder. Jeg vil meget nødig være i den situation at skulle lade andre gætte, hvad jeg har

lyst til at tale om. Kommunikation handler om at gøre ens tanker og meninger offentlige. At blive ved med at vokse som person, ved at skabe sammenhæng mellem det man tænker, siger og gør. Børn vil gerne sætte handling på det, de tænker, nogle skal have særlig træning og hjælpemuligheder for at kunne gøre det, siger Iben Goffmann. Vi kommer til at tale om undervisning, læring m.m., og Iben Goffmann runder denne del af samtalen af med et citat af Kjeld Fredens: "Hvordan noget kommer ind i hjernen er måske ikke så interessant, som hvordan det kommer ud af hjernen".

FØLELSE OG KOMMUNIKATION

Jeg mødes med en af 7. klasses to klasseledere Molle Sindberg og skolens IT-vejleder Margit Grønkjær til refleksion over skoledagen, hvor jeg har været med på løbehødet og fulgt elevernes arbejde på computerøen. Jeg spørger ind til børnene på baggrund af dagens mange oplevelser. De siger begge samstemmende, at børnene rummer mange skjulte muligheder, det er en glæde at opdage og fremme.

- Når det gælder det følelsesmæssige, synes vores børn at være som andre børn. Den side af deres tilstedeværelse synes intakt.

Det er meget vigtigt at være bevidst om dette, fordi det gør arbejdet med kommunikation endnu mere vigtigt. Tænk, ikke at blive forstået på det man føler.

ANNONCE

Magnus ved computeren på computerøen

Computerøen

Og i dag med 7. klasse ses der så sandelig mange følelser, nogle næsten uden på tøjet, som forstås og sættes ind i den ramme, at eleverne er unge og omgivet af de nye mærkelige ting, der røres og skal rummes.

Jeg fortæller, at musik har fyldt meget i det, jeg har oplevet på skolen, også på talemaskinerne er der, til de begreber, hvor det giver mening, sat musik til. Månen får sin månesang, stjernen sin o.s.v. Molle Sindberg og Margit Grønkjær fortæller, at musik i samspillet giver større indlæring, fremmer en god stemning, man bliver glad. Altså igen det med følelser. Men musik skaber også et samspil, der har spilleregler, og musikken fungerer som en ramme.

KREATIVITETEN OG LEGEN

Normalt leger børn med ting, de tegner og maler, de manipulerer og skaber nye universer. Mange af børnene på Kirkebækskolen har ikke disse frie muligheder. Her skal vi opfinde dem, fortæller Molle Sindberg og Margit Grønkjær. Det første man møder, når man kommer ind på skolen, er et rum med bøger, legetøj, konkreter, computere m.m. – et slags udvidet skolebibliotek eller pædagogisk central. Midt i dette spændende rum ligger computerøen.

Jeg følger Magnus og Morten, der sidder ved hver deres computer. Magnus er blind, men alligevel kan han styre computeren og trykke sig til de gode

lyde og musik, som han nyder med stort velbehag. Morten arbejder med at lære at bygge noget op, som når andre børn bygger med klodser. Computeren på øen er også en legeplads, der kan erstatte malingen og tegningen på papiret, og det kan være der, man laver sin musik.

Og ikke kun det. Der er legeaftener for forældre og børn, kurser i at lave elektroniske bøger – øen er ikke kun børnenes.

EN HELT ALMINDELIG SKOLE MED USÆDVANLIGE ELEVER

Det befriende for skoleleder Iben Goffmann er, at Kirkebækskolen er en helt almindelig skole. Man kan ikke italesætte den som noget andet, ud over at den rummer usædvanlige elever. Det usædvanlige er de muligheder, skolen rummer, med undervisning i samspil med terapi og fritidshjem, hvor undervisning og læring altid står centralt.

De fleste børn har grundlæggende tillid til, at de voksne vil dem det godt, en tillid de har fået bekræftet gennem dage og år. Alle de børn, jeg møder, viser mig interesse og tillid, selv om nogle lige skal se mig an et sekund eller mindre. Jeg er optaget af kommunikationen, især det med at ting kan tage tid, tid i et omfang, hvor jeg føler mig usikker. Jeg spørger Iben Goffmann, hvad der er tegnet på, at det, de gør,

virker. Hun svarer:

- Der kan gå rigtig lang tid, før det virker. Vi er derfor nødt til at beslutte, hvad det er for tegn, vi skal kigge efter. Og være vedholdende. Hvis vi ikke gør det, ender det med, at man efter tre måneder siger, "det lærer han aldrig", og

dermed berøver eleven en mulighed for at lære nyt. Hermed kommer vi ind på totalkommunikation, der er en måde at forholde sig til børnene på. Der er lige så meget kommunikation i at bide sig selv, som der er i at bytte kort. Det handler om at tolke elevernes udsagn ind i en helhed.

Hvad er det for situationer, der får en pige til at bide sig selv? Er der et mønster eller ikke? Og hvad er det, hun vil fortælle os, når hun bider?

Det stiller nogle særlige krav til medarbejderne, hvad enten de er lærere, terapeuter eller pædagoger. Det særlige ved Kirkebækskolen er, at den har skabt et virke, der opleves som en konstant udfordring til at stille spørgsmål til, hvad der sker, og hvad man gør. Det er blevet til skolens særlige kultur at bringe sig ind i et felt, der tegner det, man kunne kalde en forsøgsskole, hvor varig uddannelse af personalet er en puls i dagen.

Få mere at vide om Kirkebækskolen på www.kirkebaekskolen.dk

Morten arbejder med at lære at bygge noget op, som når andre børn bygger med klodser

Livskvalitet måles ikke i færdigheder

Samtale med forældre tilknyttet Småbørnstilbuddet om, hvordan de oplever deres barn med handicap. Det er en historie om både håb og håbløshed

“SMÅBØRNSTILBUDET”

I Københavnsområdet er der et særligt tilbud kaldet Småbørnstilbuddet til forældre med børn fra et halvt år til skolealderen. De fleste af børnene har multiple funktionsnedsættelser. En gang om ugen mødes en gruppe forældre med deres barn og måske også dennes søskende i Småbørnstilbuddet, for, under vejledning af professionelle medarbejdere, at være sammen med deres barn og få en tilbagemelding om det, der sker i samspillet mellem barn og forældre. Det er man nemlig ikke altid selv i stand til at se, eller måske har man ikke lært at se efter.

Man mødes sent på eftermiddagen, går ud i forskellige aktiviteter og slutter hen på aftenen med et fælles aftenmåltid. Hver gang er der nogen, der har planlagt noget spændende. Måske er det småbørnslege med kropssange, bevægelse og lytning efter lyde. Det kan også være at bygge nye historier op gennem leg, brug af billeder, bicmac og talemaskine. Eller det kan være at eksperimentere og lege. I dag var der leg med magneter og lommelygter.

Senere kan man gå på besøg på nogle særlige “værksteder”. Et sted er der legetøj, man selv kan styre, f.eks. at få det store elektriske tog til at køre og stoppe. Et andet værksted kan være i køkkenet, hvor man f.eks. ved hjælp af en kontakt kan producere noget lækkert. Der er også et rum, hvor man skal finde rasleægget ved at lytte til sangens styrke. Ja, og så er der et værksted, hvor man kan høre historier og remser, og når det blæser i historien, så styrer barnet selv blæsevejret ved at trykke på kontakten, så ventilatoren med konfetti af farvede papirstrimler går i gang og anskueliggør vinden. Næsten hver gang er man også i varmvandsbassinet, der dog denne aften var under reparation.

Jeg fik lov til at være med en dag i småbørnstilbuddet, og jeg oplevede forældre, der udtrykte stor glæde, nærvær, opmærksomhed og indlevelse, med en særlig energi man sjældent møder. Måske fordi det handlede om at se på alt det, der er styrken hos barnet, alt det det kan og dets vilje til at ville.

Det er dog ikke småbørnstilbuddet, det skal handle om her. Når jeg er på

besøg, er det for at tale med nogle af forældrene om, hvordan de oplever deres barn med handicap, der af nogle vil blive betegnet som “svage”. Og når valget faldt på forældre i småbørnstilbuddet, skyldes det, at de har en fortrolighed med at se på deres barn som en person.

INTERVIEW

FREMKALDE GOD ENERGI

Jeg mødes med Louise Otos, der er mor til Miilas på fire år, og Frank Hansen, der er far til Frida på seks år.

Jeg fortæller, at jeg har et ønske om, at samtalen gerne skal handle om, hvordan forældre kan se og opleve deres barn, hvor andre stort set kun ser dets begrænsninger. Det blev stikord til en samtale mellem Louise Otos og Frank Hansen.

Louise Otos indleder samtalen.

- Det, der er gældende, er, at man veksler mellem håb og håbløshed, eller snarere tristhed. Det veksler. Man ser, det er svært for ens barn. Mange tror, det er et traume, der bare holder op – men det fortsætter.

Frank Hansen og Frida

Frank Hansen er enig og oplever det, når der sker skift i hans datters hverdag.

- Det handler om, at skift altid gør forældre usikre, men med vores børn aktiverer denne usikkerhed det traume, som Louise omtaler. Vores børn udvikler sig i spring, som andre børn også gør, forskellen er, at de

bliver hængende på det samme trin væsentligt længere, og der skal tilføres mere for at fremkalde spring. Hvor det i almindelige familier kan opleves, at det står stille en stund for deres barn, så står tiden meget længere stille for os.

Hvor det i almindelige familier kan opleves, at det står stille en stund for deres barn, så står tiden meget længere stille for os

Frank Hansen omtaler håbløsheden, som det han vil kalde "at have is i maven". Man skal dæmpe sine forventninger og samtidig give en masse energi for at mestre det. Det er en dualisme, der stiller krav til at fremkalde og forvalte en god energi.

- Jeg kan være ked af det, have mange bekymringer, ikke om Frida, men om andre ting i mit liv. Men når jeg går ind i

børnehaven for at hente Frida, så har jeg mentalt fremkaldt en god energi.

GRÆNSER FOR NORMALITET UDVIDES

Louise Otos oplever, at man hele tiden skal lære at mestre nye ting. Normalitetens grænser udvides.

- Meget af det som ligger udenfor, hvad vi oplever som normalt, bliver vi nødt til at indtage i vores verden som normalt. Det bliver normalt med skinner og kapsler, det bliver normalt med sonde-mad, lange sygdomsforløb og store dele af livet på hospital. Det er det,

der skiller os fra at tale med almindelige forældre.

Frank Hansen fortæller, at Frida var over tre år, da hun sagde det første ord.

- Da jeg så hendes hjerneskningsbillede, hvor der var store dele af hjernen, der var væk, bare væske, da tænkte jeg, hun bliver en grøntsag. Så gjaldt det bare om at gå til den, at give den

energi. Jeg skal på en måde forvalte min tilstedeværelse for at give Frida bedre muligheder.

Louise Otos spørger, om det er fordi, han kun kan se bunden, at der kun er en vej? Men Frank Hansen får ikke svaret før...

LIVSKVALITET MÅLES IKKE I FÆRDIGHEDER – LOUISE OTOS FORTSÆTTER:

- Livskvalitet måles ikke i færdigheder. For normale betyder færdigheder meget, det at tale, gå og løbe. Det er, som om de er programmeret til at kunne det, når tiden kommer til det. Men man kan få et barn, der ikke er programmeret sådan, hvor det synes, at der ingen forudsætninger er for nogen færdigheder. Vi skal dyrke, at det handler om glæde og samvær. Milas kommer måske aldrig til at gå, det fik mig til at græde, men det var jo peanuts. Hvad betyder det – vi skal have oplevelser. Motorikken blev sekundær.

Frank Hansen fortæller, at musik betyder utrolig meget for Frida.

- Det er en selvstændig aktivitet, at høre

Louise Otos og Miilas

musik – noget aktivt, der stimulerer noget hos hende. Hun har en særlig lydhørhed, der gør, at hun kan høre nuancer i intonationen i sproget. Musikken er en måde at have fællesskab på. Fællesskabet er det essentielle. Man kan lade sit barn høre meget musik, men det er ikke nok, man må være i et med sit barn, dvs. lytte sammen, interessere sig sammen og begejstres sammen for, at det virker og giver barnet dets forhold til musikalitet.

Frank Hansen fortæller, at han har arbejdet med unge, der har det psykisk dårligt på grund af misbrug m.m. - De fejler ikke en skid fysisk, men de mistrives. Men Frida stortrives og er glad og elsker verden. Det er blot en overvejelse over, hvad vejen til det gode liv egentlig er. Mange af børnene her har mod på livet, de er motiverede. Der kravles og kommunikerer for fuld knald. Jeg ser Frida, ikke det hun ikke kan.

BARNET I EN MODSIGELSE

Louise Otos fortæller, at Miilas har et "kommunikationspas", en bog, der fortæller om ham, og hvordan han kommunikerer.

Frank Hansen sekunderer, at når man nu har vænnet sig til det, man nu ved og har erfaret om sit barn, så er der til gengæld en øget opmærksomhed på detaljen, når der skal ske noget nyt eller andet for ens barn.

Louise Otos taler om de overgreb, hendes barn udsættes for som behandling.

- Man skal tåle det, men det er sønderknusende. Og alle de eksperter man skal forholde sig til. Jeg har tegnet et billede med Miilas i midten og rundt om alle de steder, jeg skal samarbejde med og rundt om igen alle de personer, jeg skal agere med.

Louise Otos nævner først Riget, så forvaltningen, så... der er så mange, at jeg vil tro, at hvis det var, hvad forældre almindeligvis ville blive udsat for, ville det sætte mindst en forælder pr. par delvist udenfor arbejdsmarkedet. Jeg forstår godt, at Louise Otos siger, at hun bliver meget træt.

Det at være sammen som forældre og barn – der findes håbet og trives kærligheden

- Jeg har fundet ud af, at mange af de aktører, der har med barnet at gøre, altid fokuserer på dets mangler. Derfor er småbørnstilbuddet en styrke og glæde. Det handler om samværet, oplevelsen sammen og om det barnet kan, siger

Louise Otos.

Hun taler om det dilemma, man som forældre står med, hvor man på den ene side fokuserer på det glade, motiverede barn, der viser livskraft og som kan så meget, man kan glædes ved, og som rummer muligheder. Og på den anden side skal

man, for at få den afgørende nødvendige hjælp, beskrive alt det, han ikke kan, og det værste: hvad han ikke vil komme til at kunne. Det er modsigende og uværdigt.

SELV DEN MINDSTE FREMGANG ER EN STOR HISTORIE

Louise Otos og Frank Hansen taler om, hvor vigtigt det er, at børnene har et socialt samvær, fordi det medvirker til at udvikle sociale kompetencer og kommunikation, der er afgørende for, hvor

Jeg har tegnet et billede med Miilas i midten og rundt om alle de steder, jeg skal samarbejde med og rundt om igen alle de personer, jeg skal agere med

godt et liv kan leves. Det bekymrer dem, at netop de situationer hvor børnene kan få venner, hvor de kan få et aktivt liv, som f.eks. småbørnstilbuddet eller ridning, er betinget af en bevilling, der kan risikere at blive taget fra dem. Hvis et barn elsker at gå til fodbold, tager man da ikke det fra ham.

I Småbørnstilbuddet mødes forældre, der glæder sig oprigtigt over fremgang hos de andre børn, man ser fremgangen frem for noget andet. Det handler om, at man lærer at mestre nyt i stort og småt, og at selv det mindste er en stor historie.

SAMTALEN FORTSATTE – DER FINDES HÅBET OG DER TRIVES KÆRLIGHEDEN

Louise Otos blev optaget af vores samtale og efter lidt mailen frem og tilbage, hvor jeg stillede hende nogle spørgsmål, sendte hun en lang mail. Fra dette mail-interview bringes følgende, der uddyber den samtale, vi havde.

Hvad er det, der giver håb, gav dig håb og stadig giver håb, spørger jeg. Louise Otos svarer:

– Det, der giver håb og viser, at der er udvikling, er, når det lykkedes at se Miilas som sig selv og ikke kun at se alt det, han ikke kan. Det er meget svært, når man i sygehusvæsenet "opdrages" til at se på alle manglerne, og når man som en minoritet er omgivet af den såkaldte normale majoritet, som man sammenlignes og sammenligner sig selv med. Når det lykkes at slippe forventningerne til det, der burde være, og slippe sammenligningen med andre normale børn, så er det dér, Miilas bliver menneskebarnt og ikke den handicappede Miilas. Jovist har han funktionsnedsættelse, der indvirker på hans liv, og som er en del af hans personlighed, men når sammenligningerne slippes, bliver det ham som menneske, der kommer før det. Miilas kommer før handicappet, det er derfor vigtigt at italesætte vores børn som børn med handicap og ikke som handicappede børn. For de bliver deres egne, når de er uden sammenligning. Der, uden for sammenligningen, der ses håbet, udviklingen og det levede liv. Der vokser Miilas præcis, som han er, og som ingen anden. Så når jeg retter fokus mod Miilas' egen personlighed, så ser jeg ham, som han er, og som han

skal være. Lige der, i sit helt eget tempo, findes Miilas' udvikling. Hverken hurtigere eller langsommere. Og der findes også glæden, fællesskabet og de gode oplevelser. Det at være sammen som forældre og barn – der findes håbet og trives kærligheden.

AT BLIVE SET PÅ SOM MENNESKE, DET ER EN FRYD

Til mit andet spørgsmål om, hvad småbørnstilbuddet betyder for hende og for hendes samvær med Miilas, svarer Louise Otos:

- Miilas startede i Småbørnstilbuddet, inden han startede i institution. Derfor var dette tilbud det første sted, hvor vi som forældre oplevede fokus og interesse for vores barn og os. Det var rettet præcis mod barnet, som det var og mod os som forældre, som vi var. Her gik det ikke på at være sammen, eller italesætte alt det som ikke var, og som måske ikke blev til noget. I Småbørnstilbuddet går det ud på at mødes om vores børn, præcis som de er og at se ALT det, som de kan, trods svære funktionsnedsættelser og hele normalitetens pres udefra. Vi mødes her som forældre, sammen med vores børn, omkring alt det, vi kan se, de kan. Men også ud fra alt det, vi tror, de kan. Vi tror på dem, og vi ser bitte små udtryk hos vores børn, som vi fortolker som udtryk for noget bestemt, og ikke bare som viften med arme eller himmelvendte øjne. Vi ser vores børn som kompetente og kommunikative væsener. Vi ser først og fremmest vores børn som mennesker! Udgangspunktet i arbejdet i småbørnstilbuddet baserer sig på, at børn fra fødslen, uanset multiple funktionsnedsættelser, er vendt mod verden, er nysgerrige og kommunikative og ønsker at deltage i verden og at være sociale. Kommunikation og tilknytning begynder fra det øjeblik barnet fødes. Denne relationistiske tilgang er dybt indlejret i hele tankegangen, tilrettelæggelsen og i samværet med vores børn og med os forældre i Småbørnstilbuddet. Vores børn opfattes her som intentionelle, i ALT hvad de gør, og hele samværet bæres af dette udgangspunkt. Derfor er småbørnstilbuddet en kvalitativ forskel i samværet og måden at se barnet på i forhold til eksempelvis hospitalsvæsenet og kommuner eller andre steder, hvor børnene skal "hjælpes". I Småbørnstilbuddet "ses" vi som mennesker, og det er en fryd.

D et kreative værksted

AF BIRGIT KIRKEBÆK ■ FOTO: MEDARBEJDERE TILKNYTTET KLASSEN

Det er en gave, at F nu bliver opfattet som et menneske med styrke

Multikommunikationsklassen på Vordingborg Ungdomsskole er et tilbud i en klasse for sig

Multikommunikationsklassen er en særlig tilrettelagt ungdomsuddannelse ved Vordingborg ordinære Ungdomsskole. Den har til huse i et stort pragtfuldt hus, der tidligere har fungeret som plejehjem. Der er elevator og brede gange, så alle elever kan komme overalt i huset. Desuden hører der en dejlig have til stedet. Multikommunikationsklassen har til huse øverst oppe, men anvender alle skolens undervisningsfaciliteter. Der er ti elever i klassen. Tilbuddet er beregnet til seks elever, der er mobile og fire som er kørestolsafhængige. Der arbejder et team på syv personer i tilbuddet: En folkeskolelærer, fire pædagoger,

hvoraf den ene er afdelingsleder, to omsorgsmedhjælpere, som klarer alt det praktiske. Desuden er der fire ugentlige timer med en afspændingspædagog og tre ugentlige timer med en speciallærer til rådighed. Der kommer også til enkelte elever en fysioterapeut i huset betalt af sygesikringen.

START OG LOVGRUNDLAG

I 2001 blev man i det daværende Storstrøms Amt opmærksomme på, at der manglede et efteruddannelses tilbud til elever med vidtgående handicap, og i 2001 blev der ansat tre personer til at bygge et tilbud op i regi af den

almindelige ungdomsskole. Den ene af disse pionerer er afdelingsleder Nelle Just Mikkelsen, en anden lærer Michel Nielsen, som også stadig arbejder i tilbuddet.

Nelle Just Mikkelsen fortæller, at tilbuddet oprindeligt var en del af Den Fri Ungdomsuddannelse. Da den blev nedlagt i 2002 blev det Lov om vidtgående Specialundervisning, der blev lovgrundlaget, og fra august 2007 er det Lov om Ungdomsuddannelse for unge med særlige Behov, der danner grundlaget.

Sansemotorist

Ikke mindst for forældrene var det en gave, at F nu blev opfattet som et menneske med styrke og ressourcer og ikke som "svag"

Tilbuddet har måttet bygges op fra bund, og det har hele tiden været en ledestjerne, at der skulle være tale om et tilbud integreret i den almindelige ungdomsuddannelse, og at tilbuddet skulle have høj kvalitet med hensyn til at forberede eleven til et aktivt og deltagende voksenliv.

HISTORIEN OM F

For at illustrere, hvordan teamet arbejder, fortæller Nelle Just Mikkelsen om eleven F. Han startede for tre år siden i tilbuddet efter at have afsluttet ti år i folkeskolen. Han kom i en manuel kørestol, og han var meget svær at tolke og forstå. Alle i teamet oplevede sig usikre på, hvordan man kunne møde ham og hvilke undervisningsmæssige tilbud, der kunne bygges op. Så bad skolen om en udredning via VISO systemet og fik det bevilget. Speciallærer Trein Bojsen, der som specialist er tilknyttet VISO, kom og fulgte eleven både på skolen og i hjemmet. Hun optog video og analyserede efterfølgende fem timers videooptagelser. Gennem analysen og den efterfølgende formidling blev det klart, både hvordan F kommunikerede og også hvilke måder, han brugte, og hvordan disse måder kunne styrkes. Der

blev tillige udarbejdet et dokument om, hvordan han kommunikerede med de forskellige i det sociale netværk.

Ikke mindst for forældrene var det en gave, at F nu blev opfattet som et menneske med styrke og ressourcer og ikke som "svag". Han blev i højere grad deltager i eget liv via den kommunikation, der nu blev mere synlig for alle. Netop nu arbejder han sammen med sin lærer og en konsulent fra kommunikationscentret i Hillerød på at lære at betjene en RoolTalk talemaskine.

Forældrene giver udtryk for, at det vigtigste for dem er, at F nu har fået sine egne venskaber. Med en anden dreng i klassen mødes han om musikken, og der er en spirende forelskelse i gang mellem ham og en ung kvindelig elev. I det hele taget opstår der venskaber i klassen, og mange mødes også privat. F sad som sagt i en manuel kørestol. Teamet syntes, det gav for få muligheder. Han havde tidligere i folkeskolen haft en el-kørestol, men den blev taget fra ham, fordi han kørte ind i ting. Nu fik han igen en el-kørestol, og alle holdt vejret. Hvad ville der ske? Der skete absolut ingenting i 14 dage. F sad bare i

stolen og kiggede. Men efter de fjorten dage tog han pludselig fat i styrepinden og begyndte at køre. Det har betydet meget for hans selvstændighed. Nu kan han selv køre hen til de ting, han er interesseret i. Engang imellem kommer han til at køre ind i noget, men det er sjældent.

AT UDNYTTE TEAMETS KOMPETENCER

En del af stedets idegrundlag er, at de enkelte teammedlemmer skal være ansvarlige for bestemte, afgrænsede opgaver, og at alle skal bruges til det, de er gode til: Pernille Rasmussen er som pædagog ansat til at være den gennemgående person, der altid er til stede, Michel Nielsen og Molla Riis står for musikværkstedet. Molla Riis står også for det kreative værksted og Michel Nielsen for IT sammen med Lars Thorn, som tillige arbejder med natur og teknik i det fag, de kalder "Store Nørd", og som indeholder en række eksperimenter. Christina Beck og Birte Sørensen står for pleje, hygiejne med videre og Birte Sørensen er tovholder for hjælpemidler. Nelle Just Mikkelsen varetager som afdelingsleder alle de overordnede opgaver.

Kommunikation v.h.a.computer

En del af stedets idegrundlag er, at de enkelte teammedlemmer skal være ansvarlige for bestemte, afgrænsede opgaver, og at alle skal bruges til det, de er gode til

Ved, at hver har sine bestemte opgaver, og at disse opgaver er bygget op i forhold til de kompetencer, den enkelte har og det, de hver især brænder for, kommer der kvalitet og progression i undervisningen. Desuden inviteres der gæstelærere med særlige kompetencer. Musikeren Ole Berg kommer eksempelvis 14 gange af to timer og hjælper med at øve med et rock-orkester. Andre gæstelærere har været inviteret, eksempelvis improvisationsmusikeren Cathrine Lervig, der specielt i forhold til F havde et flot forløb.

TI TØJDUKKER PÅ RAD OG EN Udstilling PÅ BIBLIOTEKET

Nelle Just Mikkelsen viser stolt ti legemsstore tøjfigurer frem, der er ophængt. De har været udstillet på det lokale bibliotek som led i synliggørelse af elevernes uddannelse. Hver elev har illustreret sin identitet ved i hovedet, hjertet, maven af figuren at illustrere, hvad de er optaget af lige fra bestemte musikgrupper, over blomster, spagetti med kødsauce til vaskeri. Det sidstnævnte står M for. Han er vild med at vaske tøj og skal snart i praktik på et vaskeri.

På stedet arbejdes der både med interne og eksterne praktikperioder. De interne er i administrationen og hos skolebetjenten, de eksterne vælges ud efter den enkeltes interesse.

"JEG ER SUR"

Sur digt

Jeg bliver sur når de voksne vil bestemme over mig og når jeg ikke selv må bestemme.

Jeg bliver sur, når mit yndlingstøj ikke er rent og de voksne siger at det er min egen skyld.

Jeg bliver sur når de voksne laver om på tingene og jeg skal lave noget nyt.

Jeg bliver sur.

Dette "sur digt" er skrevet af Naomi, og jeg har fået lov til at bringe det. Det er skrevet ind i den temasammenhæng, der hedder "krop og sjæl", hvor eleverne blandt andet taler om følelser. Naomi skriver om de voksne, men at hun selv er på vej til at blive voksen ligger i digtets lidt ironiske passage om yndlingstøjet – hvem der skal være ansvarlig for det og dets renholdelse.

TEMAER OG PROJEKTUNDERVISNING

Undervisningen er for en stor del bygget tematisk op som projektundervisning. Der er to hold, der arbejder med temaet

"Krop og sjæl". Det er et tremåneders projekt. Nyt projekt er "At rejse er at leve". Som et led i det projekt har klassen netop afsluttet et ophold i Norge med sne, pulke, snescootere etc. At det har været en fantastisk oplevelse fremgår af den dvd om forløbet, Michel Nielsen og Lars Thorn er ved at fremstille til brug for deltagerne. Der har også været et sensommerprojekt. Et kommende projekt er "Bestem din egen skoleuge". Når der arbejdes med projekter, indgår det valgte tema i alle skolens fag.

Men der er også individuelle tilbud og tilbud om fag som musik og sang, kreativt værksted og media mixer, dansk, matematik og kommunikation. Eksempelvis får den tidligere omtalte F eneundervisning om brug af RollTalk med Michel Nielsen. Andre elever arbejder med kommunikation/E-mail, med

Skolernes motionsdag

svømning eller andre ting. Boundervisning, håndarbejde, læren om hygiejne, madlavning, oprydning er Pernille Rasmussens ansvar, når hun som gennemgående teamfigur er tovholder på elevernes boundervisning.

Mod afslutningen af uddannelsen er der lange individuelle forløb rettet mod elevernes afgangsopgaver.

DET KREATIVE VÆRKSTED

I værkstedet hænger en række billeder af solsikker i vaser inspireret af Van Goghs solsikkebillede. Der er små skulpturer fremstillet i blød ståltråd – nogle sat op på trærammer, omvundet med malertape og malet. De står i forskellige positioner – er ved at springe ud af rammen, ligesom eleverne er det. Der er også et fællesprojekt undervejs: En kæmpe stor trold i ståltråd og papmache – en norsk trold selvfølgelig som en kvittering og et minde om den netop afsluttede Norgestur.

Timerne i værkstedet indledes almindeligvis med lærerens gennemgang af en teknik – eller med farvelære og kompositionslære. Herefter arbejder eleverne selv under vejledning.

Ind imellem er der kursus med inviterede gæstelærere. Og så er det virkelig en kursusdag med foredrag, kaffe på rulleborde, frokost udefra etc. Igen rammesættes det almene og voksenheden.

KLUDDERMOR

Jeg får lov at følge eleverne i en time med afspændingspædagogen. Da jeg kommer ind, ligger alle elever minus een i en stor, sammenfiltret klump på gulvet. Der er en lattermild stemning i lokalet. De har leget kluddermor, og nu skal eleven C prøve at se, om han kan udrede trådene og få holdet tilbage i udgangspositionen, som er en rundkreds, hvor man holder hinanden i hånden. Han kigger længe, klør sig lidt i hovedet og løfter forsigtigt et ben på plads. Langsomt får han gåden løst og alle tilbage på rette plads. Ingen bliver utålmodige – der er lutter smil og loyal opbakning. Bagefter spilles der bold.

SYSTEMATIK OG NYTÆNKNING ER KODEORDENE

Jeg tænkte ved afslutningen af besøget på, at på denne skole er der ingen "kluddermor". Alt er meget systematisk tilrettelagt. Alle de ansatte i teamet opdyrker og udvikler sit eget speciale. Der

indhentes løbende ekspertise, hvis noget er svært – eksempelvis via VISO. Der inviteres gæstelærere ind til højnelse af alles viden. Der tages udgangspunkt i det almene, når elevernes særlige behov skal tilgodeses, og elevernes uddannelse og undervisning synliggøres gennem udstillinger, artikler, fotos og videofremstillinger.

Min eneste bekymring er, at der kun er ti pladser til rådighed (hvilket sikkert er en rigtig disposition, hvis klassen skal integreres i ungdomsskolen generelt). Hvilket tilbud får de resterende unge med multiple funktionsnedsættelser. Det må være et spørgsmål, der både kan stilles til Vordingborg kommune og ikke mindst generelt til landets øvrige kommuner.

AF BIRGIT KIRKEBÆK OG CATHRINE LERVIG ■ FOTO: JOHNNY JENSEN

Kreativitet - andre muligheder

*Interview med sanger, komponist
og master i kreativ musikformidling
Cathrine Lervig med udgangspunkt
i bogen "Ingen lyd er forkert"*

Cathrine Lervig er en sanger, der arbejder med improviseret stemme uden ord. Hun er master i kreativ musikformidling fra Vestjysk Musikkonservatorium, og hun har de sidste ti år arbejdet med mennesker med funktionsnedsættelser. Det er især mennesker med døvblindhed og multiple funktionsnedsættelser, Cathrine Lervig har koncentreret sig om. Hun har sammen med Birgit Kirkebæk arbejdet i et udviklingsprojekt om en musisk tilgang til kommunikation, der resulterede i bogen "Ingen lyd er forkert". Cathrine Lervig har i dag sit eget firma og tilbyder koncerter for mennesker uden talesprog, foredrag, workshops og solotimer.

Interviewet har form af et mail-intervju, hvor spørgsmål og svar er udvekslet mellem Birgit Kirkebæk (B.K.) og Cathrine Lervig (C.L.). Artiklens endelige form er godkendt af begge.

B.K.: *Temanummeret blev oprindelig tænkt som et temanummer om "de svageste". Det får mig til at tænke på hvordan du, når du synger sammen med børn, unge og voksne med multihandicap, oplever dem?*

C.L.: Det er svært at tale om mennesker med multihandicap som en gruppe, fordi personlighederne og de forskellige handicaps er så vidt forskellige. Fælles for dem er dog, at det er mennesker, der hver især har måttet udvikle deres helt egen måde at udtrykke sig og kommunikere på ud af de muligheder, de samlet har. Disse menneskers udtryksmåder er meget personlige. Deres udspil er ofte meget intense og nærværende. Den maske, som de fleste mennesker bærer for at beskytte sig selv, er næsten fraværende hos denne gruppe. Derfor foregår møderne på et dybere plan, end man ofte oplever i samtaler med men-

nesker, man ikke kender særlig godt. Man er simpelthen selv nødt til at smide masken.

Når jeg kommunikerer med mennesker med multihandicap møder jeg udtryk, som jeg kan beskrive som: ærlige, stærke, smukke, melankolske, dynamiske, monotone, voldsomme, sarte, vidunderlige, rørende, farverige, mærkelige, specielle, vrede, glade, undskyldende, påtrængende, angste, smukke, indfølelse, kæmpende, irriterende og blandinger heraf. For mig er disse udtryksformer ikke fremmede. Jeg kender dem fra kunsten – fra mit arbejde med musikere, skuespillere, billedkunstnere og dansere. Det sprog, mennesker med multihandicap møder mig med, er deres primære sprog, og det berører noget dybt i mig. Jeg vil aldrig selv kalde denne gruppe for "de svageste".

Og de møder min egen, nøgne personligheds kerne med en opmærksomhed, som udfordrer mig. Jeg får mulighed for at møde dem, som de er ægte, og det får noget af det ægte stof i sving i mig selv. De giver mig nærvær i nuet. De stiller sig selv til rådighed. De giver mig opmærksomhed og tillid. Det er meget kostbare gaver.

Det sprog, mennesker med multihandicap møder mig med, er deres primære sprog, og det berører noget dybt i mig

B.K.: *Du har tit omtalt din måde at synge sammen med børn, unge og voksne med svære funktionsnedsættelser som en samtale. Hvad er det, de taler om – og hvad kan I sammen tale om?*

C.L.: Jeg er en sanger, der arbejder med fri improvisation med stemme uden brug af

ord. Lige fra jeg første gang stiftede bekendtskab med den frie improvisation, har den været en vigtig del af mit liv. Dette er min indgangsvinkel til mennesker, der ikke behersker talesprog. Det er denne måde at kommunikere på, som

Bogudgivelse:

Cathrine Lervig, Birgit Kirkebæk: Ingen lyd er forkert.

Musisk improvisation og samoplevelse.

Døveskolernes Materialecenter, Aalborg 2005.

Læs mere om Cathrine Lervig på

www.cathrinelervig.dk

jeg oplever, jeg i dette regi kan benytte med stor mening. I disse samtaler spørger jeg ikke: "Hvordan går det?" eller "Hvordan er rejsen gået?". Den, jeg møder, sætter noget i spil i mig i det øjeblik, vi deler. Det udtrykker jeg direkte i en lyd, en lille melodi. Den Anden reagerer på mit udtryk med en lyd, en bevægelse, i en rytme eller et øjekast. Vi spejler hinanden og komplementerer hinanden. Det føles lidt forkert at tale om at svare hinanden, fordi et svar ofte forstås som en slutning på et spørgsmål. Nej, her åbnes op. Den ene udtrykker sig, den anden bliver tændt og udtrykker sig måske endnu mere inderligt. Det tænder noget i den første, der føler sig mødt. Vi hengiver os til det fælles. Det er noget, der gror frem mellem os. Der sker en udveksling, en udvikling, man følges meget tæt gennem en form for forvandling: Afstemmer følelser, udtrykker dem, mærker efter hvad den anden tænder på, og hvad man selv tænder på. Kommunikationen er en rejse, og man skaber denne rejse, mens man deltager i den. For mange kunstnere er denne form for ordløs udveksling et behov og et livsnødvendigt, livslangt arbejde, der gør en i stand til bedre at forstå og takle egne og andres følelser.

At have en tid sammen, hvor man ikke bruger ord, men lyde, toner, melodier, bevægelser og rytmer

møde den enkeltes personlige udtryk med sit eget. Det handler om at gå på jagt efter berøringspunkter: "Hvad kan vi to mødes om, og hvad kan vi få op at stå sammen". At turde lege, at turde pejle sig frem, at turde udfordre sig selv, at hengive sig til det fælles. At have en tid sammen, hvor man ikke bruger ord, men lyde, toner, melodier, bevægelser og rytmer.

At imitere er vigtigt for, at den anden føler sig mødt. At selv byde ind med noget personligt, der vækker den andens nysgerrighed, er alfa og omega. Af og til kan det være godt at

akkompagnere den Anden og derved holde en ramme og en stemning, mens den Anden udfolder sig: At forstærke den Andens udtryk og at vende tilbage til noget, man før har haft i spil. Det at være opmærksom på det narrative, det dynamiske i forløbet – og det at turde opleve pauserne. For i pauserne, der af og til kan føles påtrængende nøgne eller kan kalde kaotiske fornemmelser frem i en selv, opstår ofte noget vigtigt for samspillet forløb. Det er de samme elementer, man bruger, når man er kreativ: Når man leger, spiller musik, danser, maler og kommunikerer med store og små børn.

B.K.: *Hvad er det for kommunikative elementer, I kan dele, når samspillet foregår musiksk?*

C.L.: I den improviserede ordløse måde, jeg arbejder med, handler det om at

B.K.: *Kræver det stor viden om musik og stor viden om de involverede børn, unge og voksne at opnå kontakt, eller er det noget, andre kan praktisere, der ikke er så musikalsk skoledet, som du er?*

Cathrine Lervig i en arbejdsituation

C.L.: Man behøver ikke at have arbejdet med musik før, men man skal være nysgerrig og åben overfor en anderledes arbejdsform, der primært handler om oplevelser i forunderlig, spændende og udfordrende sanselighed.

Jeg har specialiseret mig i improvisation med stemme uden ord. Det er min indgang til dette regi. Jeg har kunstnerøjne, og jeg er inviteret ind som specialist, selvom jeg kommer udefra. Jeg kommer fra en platform, hvor vi arbejder fuldtids med vores kreativitet og emotionelle gods, og det er emotionerne, der er i spil, når jeg møder en anden gennem musikalske samspil.

Så hvad kræver det? Det kræver først og fremmest nysgerrighed, og at man finder de legende sider frem i sig selv. De legende sider er funderet i det medfødt musiske, som vi alle besidder dybest inde. Det er ikke sikkert, vi har brugt det så meget som voksne, men vi kan alle finde det frem. Desværre er der meget i vores kultur, der gør det vanskeligt bare at kaste sig ud i legen. Det er ikke en del af vores kultur at sige "underlige" lyde, at synge spontant, at lege med forskel-

lige "roller" i forhold til hinanden, men der er ingen tvivl om, at hvis vi gjorde det til en del af kulturen, ville livet blive meget sjovere, og vi ville blive bedre til at forstå og takle egne og andres følelser både i mødet med mennesker med handicap og i mødet med børn, unge og voksne i det hele taget.

Jeg ser mange kreative og ressourcestærke personer blandt det personale, jeg samarbejder med. Det er nysgerrige mennesker, modige mennesker, som har valgt arbejdet med mennesker med multiple funktionsnedsættelser, fordi mennesker og udvikling interesserer dem dybt. Jeg var eksempelvis på Vordingborg Ungdomsskole for at arbejde med unge med multihandicap, og her oplevede jeg ungdomsskolens morgensang: Her blev sunget til og leget med stemmerne og temperamenterne. Her blev rågrinet og gestikuleret, og læreren, der spillede klaver, spillede vildt temperamentsfuldt og ligeså sårbart ind imellem – og per-

Jeg ser mange kreative og ressourcestærke personer blandt det personale, jeg samarbejder med

kussion instrumenterne var fremme. Det var så sjovt og livsbekræftende, improviseret og spontant... en start på dagen – et morgen afsæt, som alle på stedet var en del af, og som alle blev i godt humør af. Her var en flok personale, der havde mod til at dele ud af sig selv, være spontane og barnlige, skøre, turde stikke ud og lave sjov og møde de unges særegne udtryksmåder med kraftfuldhed og nærvær. Og de pædagoger, der måske oprindeligt ikke havde været sådan, de havde fulgt dem, der turde, så her turde alle.

B.K.: *Hvad vil du ud fra din erfaring råde pårørende og professionelle til hvad angår det at kommunikere med mennesker med multiple funktionsnedsættelser?*

C.L.: At lege mere. At tale om legen og det skabende i kommunikationen på institutionen og i hjemmet, løfte det op fra ubevidsthedens mørke og gøre det til en del af kulturen, at lære sig selv bedre at kende, at udfolde sit tempera-

ment mere og bruge det i mødet med andre. Undersøge den skabende side i sig selv. Finde ud af hvad man selv brænder for af kunstneriske udtryksmåder. Selv gå på opdagelse eller gå på kurser i eksempelvis stemme, improvisation, rytme, dans, anden bevægelse, rollespil, skulptur, maleri, leg, bold – lede efter måder at bruge sine skabende og nysgerrige sider i mødet med mennesker med handicap.

De kreative fag er grundlæggende vigtige i arbejdet med at forstå sig selv som menneske og udvikle nuancerede måder at kommunikere med andre mennesker på – ikke mindst mennesker med handicap. Derfor er det fuldstændig uforståeligt for mig, at de kreative fag fortsat fylder så lidt på lærer- og pædagogseminarier – og på undervisningsinstitutionerne.

Opdagelsesrejsende i samspillet komplicerede verden

Viden er helt centralt for dem, der arbejder med mennesker med multiple funktionsnedsættelser. Tina Harmon og VIKOM opsøger, bearbejder og videreformidler den viden, som for den enkelte udviklingshæmmede kan udgøre forskellen mellem at have indflydelse på sit eget liv eller blive holdt uden for

AT VÆRE AFHÆNGIG AF ANDRE

Der er i Danmark ca. 1300 børn og unge, som man almindeligvis kalder de svageste. Det bør de absolut ikke kaldes, for de har livskraft, kompetencer og rummer muligheder. Det er børn og unge, om hvem man siger, at de har multiple funktionsnedsættelser. De er uden talesprog og er helt afhængige af de mennesker, der omgiver dem.

Da børnene og de unge ikke kan udtrykke sig ved talens brug, har de behov for, at dem de er sammen med bruger deres indfølelse og intuition til at engagere sig i handlinger, der giver mening, og som kan berede dem på et liv, hvor de kan danne en positiv opfattelse af sig selv og verden omkring dem.

EN SÆRLIG OPGAVE

Dem, der får til opgave at arbejde sammen med disse børn, må bygge deres opfattelse af barnet på, hvad de oplever sammen med det. Men på grund af børnenes usædvanlige handlinger og udtryk sker der let det, at man ikke ser det åbenlyse for sig, og at barnet fak-

tisk har svaret på din henvendelse eller har inviteret til leg. Så danses der forestillinger om barnet, der gør det modsatte af det, der var hensigten – at frigøre barnet fra den vanskelige situation det grundlæggende er bragt i med sine funktionsnedsættelser.

Det siger sig selv, at det ikke er en let opgave. Den kræver fantasi og særlig opmærksomhed i indlevelsen, og den kræver evne til at tolke, hvad der sker i samspil mellem mennesker, evne til at se noget man ikke tidligere har set, altså være en slags opdagelsesrejsende i samspillet og kommunikationens komplicerede verden.

VIDEN ER VIGTIG

Alle, der kommer til at arbejde med disse børn og unge, må sande, at den uddannelse, de har, ikke slår til. Der er brug for ny viden og for udveksling af

De, der får til opgave at arbejde sammen med disse børn, må bygge deres opfattelse af barnet på, hvad de oplever sammen med det

erfaringer i et tværfagligt felt. For der er brug for al den viden, som mange forskellige fagpersoner har udviklet på baggrund af deres særlige uddannelse og særlige tilgang til netop disse børn og unge.

De ca. 1300 børn og unge med multiple funktionsnedsættelser og uden talesprog er spredt på 160 institutioner, så der er behov for en særlig koordineret indsats, når det drejer sig om at udvikle og formidle viden om dem, og især når det drejer sig om at udvikle metoder i det samspil, der vedrører barnets verden i familien og på institutionen.

Der findes et videnscenter, der indsamler viden, om de særlige livsvilkår børn og unge med multiple funktionsnedsættelser og deres familier har. Det er VIKOM, der på det sociale og specialundervisningsmæssige område

indsamler, udvikler og formidler viden, der kan understøtte børnenes og deres familiers mulighed for at deltage aktivt i samfundet på lige vilkår med andre.

DET KOMPETENTE BARN

Jeg mødes med lederen af VIKOM, Tina Harmon, for at tale om nogle centrale temaer i den viden, der er etableret om disse børn. Viden, der i stort omfang er vokset ud af en praksis, som konstant diskuteres og gennemtænkes i forhold til almene teorier om samspil, kommunikation og udvikling.

Tina Harmon er optaget af, at man ikke kun taler om barnet, men at man taler om barnet og familien, fordi relationer

er det helt afgørende. Hun finder, at relationerne i familien er meget vigtige, for forældre ved bedst om deres barn.

- Vi kan lære, hvordan barn og forældre har opnået fælles forståelse i hverdags-situationer, og hvordan de har udviklet et fælles sprog. Ofte er der tale om tavs viden hos forældrene, som vi i vores samarbejde kan hjælpe med at italesætte, så vi kan få andel i deres viden.

På spørgsmålet om, hvorfor forældre ved bedst, svarer Tina Harmon, at barn og forældres samspil er i gang fra fødslen. Spædbarnet er rettet mod andre mennesker, ser på ansigter og kender sin mor, duften, stemmen og rytmen, man er ikke i tvivl. Men er barnet født med funktionsnedsættelser, kan man let komme i tvivl. For så bliver det svært at se og føle, om barnet indgår i samspillet. - Den tavse viden, som vi er udstyret med i forhold til, hvordan vi skal handle sammen med nyfødte og spædbørn, kommer ikke automatisk i spil, fordi barnet med funktionsnedsættelser indgår på andre måder, end vi forventer. Det er her, vi skal lære os, hvordan vi kan se, at barnet er interesseret. Hvordan det f.eks. ser ud, når det lytter, selv om det ikke kan dreje hovedet efter vores stemme. Måske ligger barnet først meget stille

og bevæger sine ben ganske lidt i den rytme, som vi taler.

Tina Harmon anskueliggør de mange historier, jeg selv har mødt, at alle børn er kompetente. For de flestes vedkommende kan vi se det. Hos nogle få ser vi det ikke og kommer til at tolke det, som om barnet er mere eller mindre udenfor rækkevidde.

Vi skal tilføre det, der er nødvendigt i samspillet, så barnet kan føle sig som et aktivt, kompetent og værdsat menneske

Om samspil siger Tina Harmon, at vi nogle gange kommer til at tænke på det, som noget vi kan vælge til og fra, men at være i samspil er et grundvilkår. Det handler om, hvilke samspil vi får adgang til, og om de kan understøtte vores opfattelse af os selv som

kompetente og værdsatte deltagere.

AT FYLDE HULLER ELLER...

MÅ JEG FÅ ET STYKKE MELON?

Tina Harmon fortsætter: - Når man som professionel er sammen med disse børn, skal man først og fremmest udfylde hullerne - de huller, der opstår i samspillet pga. barnets funktionsnedsættelser. Vi skal tilføre det, der er nødvendigt i samspillet, så barnet kan føle sig som et aktivt, kompetent og værdsat menneske.

- Når barnet ser hen på fadet med melon, tolker vi, at det måske gerne vil have melon, selv om det kan tolkes på alle mulige andre måder. Men det er her vores kendskab til barnets livsverden skal bringes i spil. I relation til en voksen kan det betyde, "jeg vil have melon", i relation til en anden voksen, kan det betyde, "den købte vi to i går hos grønthandleren". Vi må overveje, om det, vi tolker, kan åbne samtalen og udvide barnets og vores gensidige forståelse. Det nytter absolut ikke, som mange kan finde på at kræve, at barnet udtrykker sig på en særlig måde, som vi bestemmer, før det kan få det, vi allerede har forstået, det gerne vil have. Altså, hvis du vil have melon, skal du se på billedet af melon først. Barnet fortæller os, hvad

det vil have på den måde, som er lettest for det i den givne situation. Vil jeg gerne lære barnet, at det kan bede om melon ved at se på billedet af en melon, må jeg selv være model for, hvordan man gør det. Når barnet ser på melonen, siger jeg, "du vil gerne have melon, kan jeg se", og så ser eller peger jeg selv på melonbilledet, hvis det er det, jeg gerne vil give barnet mulighed for at lære sig, - og så får barnet melon. Det er jo det samme, vi gør overfor babyen; taler, viser, forklarer, ... "Nej, sagde du mor", siger vi, den dag vi første gang hører en m-lyd.

AT FRATAGE BARNET STORE DELE AF DETS SPROG

En anden grundlæggende pointe er, at børn med multiple funktionsnedsættelser uden talesprog kommunikerer på forskellige måder med forskellige mennesker i forskellige situationer. Og det, de magter, er afhængig af den, de er sammen med.

- Man bruger de udtryksmuligheder, man har. Når barnet ser ud ad vinduet, prøver vi at finde ud af, hvad barnet er optaget af og gerne vil snakke om. Vi går ind med en støttende kommunikation, hvor vi spørger til, hvad det er, vi skal tale om. Og når der gives muligheder, opstår der ikke kun et kommunikativt samspil, men vi ved også lidt mere om barnet. Hvis vi ikke følger barnets udspil i situationen og tillægger det betydning, fratager vi barnet mere end halvdelen af sproget.

Tina Harmon fortæller om et barn, der skal mades med en ske, men som ingen på dets institution kunne hjælpe med at spise. Man vidste, at barnet spiste uden problemer hjemme sammen med sin mor, men moderen kunne ikke forklare, hvordan hun gjorde, så det kunne forstås af andre. Man optog en video, hvor moderen madede sit barn, og da man så videoen sammen med moderen, blev man opmærksom på, at moderen, hver gang hun skulle føre skeen til barnets mund, løftede den op foran barnets øjne, hvorefter hun førte den ned til munden, hvor barnet med tilfredshed

modtog maden. Moderen besad tavs viden om, at det havde betydning for barnet, at hun for at se skeen, løftede hovedet lidt op og på den måde gjorde svælget større. Skeen i sig selv var sproget, nu kommer maden, vær ikke bange.

LEVEVILKÅR OG OPTIMISME

Hvad er det for vilkår, disse børn lever under, spørger jeg, og Tina Harmon fortæller, at selv om de har store neurologiske skader, så tyder ny forskning på, at de på det følelsesmæssige område er som andre mennesker. Det er en meget optimistisk opdagelse, for så kan børnene via følelsesmæssige oplevelser danne hukommelsesspor og få vakt deres nysgerrighed og motivation.

Men det er børn, der er totalt afhængige af andres hjælp til alle daglige gøremål.

På grund af deres neurologiske vanskeligheder, mener man, at de kun i 20% af deres daglige tid er i stand til at gøre sig erfaringer. Men vågenhedsgraden kan stige ved, at de engageres sammen med andre i meningsfulde situationer.

- Mange af disse børn, siger Tina Harmon, er sensorisk sårbare. De bliver let sansemæssigt overstimulerede, ja, overbelastede og lukker af for at skærme sig. Samtidig er de helt afhængige af andres støtte, og de kan ikke, som os andre, flytte sig væk, når deres urørighedszone overskrides. Derfor er et vellykket samspil afhængigt af, at de, der varetager omsorgen for børnene, er i stand til at tolke deres udtryk og handlinger og kan tilpasse sig deres aktuelle tilstand. Så får børnene gode erfaringer med at være sammen med andre og

tillid til sig selv og dem, de er sammen med.

VIDEN OG VIKOM

At arbejde med disse meget udsatte børn kræver viden, og specifik viden kan man få i VIKOM. Den viden, der indsamles er tværfaglig og bygger på viden fra de, der kender børnene bedst. Viden på dette område er en viden i mange discipliner, siger Tina Harmon.

- Overordnet skal vi vide, hvilke konsekvenser multiple funktionsnedsættelser kan have for børnene og deres familier. Så skal vi udvikle viden om, hvordan vi bedst kan understøtte det enkelte barns udvikling i vores samspil med det, og i den måde vi tilrettelægger den fysiske verden på, så det får adgang til at udforske og gøre sig erfaringer og blive klog på sig selv og den verden, som omgiver det.

ANNONCE

VIKOM skal ifølge Tina Harmon udvikle viden om:

- Kommunikation, der handler om at dele hinandens perspektiver og om at blive formet som sig selv.
- Samspil, der handler om at være aktive deltagere i det sociale liv
- Kontakt, der handler om intuitive gensidige oplevelser af hinanden.
- Sprog, der handler om signaler, symboler, udtryk, bevægelse...

TOVHOLDERE

Der sidder ikke mange personer på VIKOMs kontor. VIKOM er først og fremmest de 38 særligt uddannede kursusledere, der indgår i VIKOMs tværfaglige kursusnetværk, og de mange medarbejdere rundt omkring i landet, som har deltaget på VIKOMs kurser. VIKOM har desuden samarbejdet med nordiske forskere om at udvikle det faglige område.

De 38 kursusledere afholder kurser og giver kollegial rådgivning. Man kan på VIKOMs hjemmeside finde dem og se, hvilke særlige kompetencer de hver især har.

En del af kursuslederne indgår i et særligt udredningsteam, der giver gratis udredning og rådgivning, som Socialforvaltninger og PPR-kontorer kan ansøge om via VISO.

AT FORESTILLE SIG AT VÆRE BARNET

Da jeg er på vej ud ad døren, siger Tina Harmon, jeg lige skal høre, hvordan de i VIKOM inddrager børnenes synspunkt i deres vurdering af pædagogiske situationer.

- Når vi kigger på en pædagogisk situation, så forestiller vi os, at vi er barnet. Vi kravler ind i barnet og ser situationen gennem barnets øjne. Så spørger vi os selv, hvad tror vi barnet i denne situation kan lære om:

VIKOM – Videnscenter om Kommunikation og Multiple Funktionsnedsættelser hos Børn og Unge uden et Talesprog

- **VIKOM er en del af Servicestyrelsen**
- **VIKOM indgår som en del af VISOs vidensfunktion**
- **www.vikom.dk**

- hvad den voksne synes om barnet
- hvad den voksne synes om det, de to gør sammen
- hvad barnet kan og ved
- hvilken indflydelse barnet har på det, der sker – hvad må barnet bestemme.

Rettighed til kommunikation

– også for mennesker med multiple funktionsnedsættelser uden et talesprog?

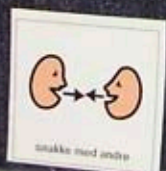
1

2

3

"Er der flere måder at snakke på, som du gerne ville bruge mere end du har mulighed for nu? Hvor vigtigt er det?"

Forfatterne går på den norske ASK-uddannelse (Høgskolen i Vestfold, Tønsberg). ASK betyder Alternativ og Supplerende Kommunikation. Studenterne skal tilegne sig kundskaber og færdigheder i måder at tilrettelægge og fremme kommunikation for mennesker, som helt eller delvis mangler tale. Der fokuseres dels på afdækning af funktionsnedsættelsen dels på tilnærmelsesmåderne hos kommunikationspartneren, tilrettelæggelsen af miljøet og grundlaget, det hele gøres på. Der findes ikke en tilsvarende uddannelse i Danmark.

Læs mere om ASK-uddannelsen på www.hive.no

Det danske folketing står umiddelbart over for at skulle bekræfte den nye FN konvention om rettigheder for personer med handicap. Vi har interesseret os for den del, der handler om rettigheden til kommunikation. Alle har i princippet denne ret, men gælder det i praksis også mennesker med multiple funktionsnedsættelser og ingen tale? Det har vi kigget nærmere på.

I forbindelse med det afsluttende projekt på vores ASK-uddannelse har vi talt med tre unge mennesker, der hver især har givet os et værdifuldt og ærligt indblik i et ungdomsliv anno 2009, hvor udfordringerne i kølvandet på at have multiple funktionsnedsættelser og komplekse kommunikationsbehov sætter en væsentlig dagsorden.

Vi har i en semistruktureret samtale stillet dem en række spørgsmål om, hvordan de oplever deres aktuelle muligheder for at kommunikere med forskellige kommunikationspartnere, og hvilke ønsker og behov de har for fremtiden i forhold til dette. Spørgsmålene er blevet tilpasset den enkeltes behov og forudsætninger i forhold til kompleksitet og indhold. Vi brugte den billedstøttede interviewform Talking Mats (foto), hvor en måtte, en værdiskala og symbolkort for samtaleens emner gjorde det lettere at tale konkret om, hvad de unge mente om de forskellige kommunikationstemaer.

De unge havde pårørende eller en fagperson tilstede under interviewet, hvor disse som nære relationspartnere kunne hjælpe med uddybende forklaringer, når de unge ønskede det.

De unge berettede alle om behov for massive forbedringer i forhold til mange aspekter omkring deres muligheder for kommunikation. Bl.a. manglede de udtryksmuligheder i deres almindelige dagligdag. De efterlyste et miljø, der kan hjælpe med at videreudvikle eksisterende og skabe nye muligheder for selvstændig kommunikation, herunder elektronisk kommunikation såsom e-mail, Skype, internet og sociale netværker. De unge sagde, det var meget vigtigt, at fagpersonerne i deres nærmiljøer fik mere viden på området. Kommunerne havde også et ansvar for at forbedre vilkårene, mente de.

Vi bragte deres synspunkter videre til fagpersoner og ledelsesrepræsentanter, der var fulde af forståelse og havde gode intentioner om at gøre deres arbejde med de unge godt. Men når det gjaldt varetagelsen af de unges rettigheder til kommunikation, stødte vi dog også på usikkerhed og til dels resignation i relation til løsning af de kommunikative behov. Mødet med de unges konkrete synspunkter kom til at løfte fagpersonernes refleksioner over vilkår og prioriteringer i deres arbejde, og vi fornemmede, at selve det at give mennesker med

multiple funktionsnedsættelser uden talesprog en stemme var med til at åbne øjne og døre for at drøfte nye muligheder for at sætte kommunikation på dagsordenen og erkende et fagligt ansvar for det. De unges synspunkter blev desuden drøftet med talsmænd fra deres kommuner. På alle niveauer mente dem, vi talte med, at viden, muligheder og tiltag vedrørende kommunikation for disse mennesker i dag sker på et niveau, som ikke er tilfredsstillende. Fagpersonerne, der fik tillagt det primære ansvar, efterlyste viden, tid og opbakning ovenfra til at kunne løfte det.

Resultaterne af denne undersøgelse indgår som grundlag i følgende høringsvar, som vi indsendte til Velfærdsministeriet.

Når det gjaldt varetagelsen af de unges rettigheder til kommunikation, støtте vi dog også på usikkerhed og til dels resignation

Hørings svar

Vedr. forslag til Folketingsbeslutning om Danmarks ratifikation af FN's Konvention af 13. december 2006 om rettigheder for personer med handicap

Det er med stor glæde og tilfredshed, vi konstaterer, at Danmark ratificerer denne væsentlige FN konvention. Det er vores opfattelse, at konventionsteksten indeholder mange vigtige bestemmelser, som skal vise vejen for, at vi som fagpersoner, pårørende, myndigheder og nation fremover kan leve op til det helt naturlige ansvar, vi har for at sikre rettighederne for personer med handicap.

Det er meget centralt for os, at konventionen fremhæver det miljørelaterede handicapbegreb, der sætter fokus på mangler ved omgivelserne, der forhindrer personer med handicap i at deltage på lige fod med andre.

I dette bidrag til Høring er vores budskab primært at sætte fokus på en gruppe af mennesker med handicap, som ikke er særligt synlige, og som vi frygter overses, fordi der på mange niveauer i de faglige og administrative systemer ikke er tilstrækkelig viden om dem.

Vi tænker her på mennesker med multiple funktionsnedsættelser uden et talesprog.

VIKOM's landsopgørelse for 2007 fortæller, at der er 1292 børn (0-18 år) i denne gruppe. Hertil skal lægges antallet af voksne med tilsvarende vilkår, samt alle de børn og voksne i øvrigt, der lever med udviklingshæmning eller erhvervede fysiske, kommunikative og/eller kognitive funktionsnedsættelser, og hvor kommunikationen er hæmmet i væsentlig grad.

I forbindelse med Artikel 9 om Tilgængelighed er det vigtigt at pointere nødvendigheden af, at begrebet tolkes bredt. Tilgængelighed er meget mere end den fysiske tilgængelighed i omgivelserne, adgang til bygninger, arbejdsmarkedet osv. Tilgængelighed nævnes også i konventionen i forhold til informations- og kommunikationsområdet, herunder internettet m.v. Det har stor betydning, men samtidig er det vigtigt at understrege, at hvis den kommunikative tilgængelighed skal sikres for alle, så vil det være nødvendigt at brede begrebet ud, så det ud over it-tilgængelighed også handler om adgang til Alternativ og Supplerende Kommunikation (ASK). Det kan være i form af oplæring i de anderledes kommunikationsformer – fx tegn til tale, visuel og/eller auditiv støttet kommunikation, symbolsystemer, talemaskiner og computere med tale osv., samt i form af den nødvendige bevilling af materialer, udstyr og undervisning. Tilgængelighed handler også om tid til at opbygge kommunikationsmuligheder for den enkelte. Det er en afgørende forudsætning, at pårørende og fagpersoner gives adgang til den viden, der er nødvendig for at iværksætte personligt tilpassede kommunikationssystemer.

Mange fagfolk og pårørende gør i dag et stort arbejde indenfor ASK-området, men vi oplever, at det er en indsats båret af enkeltpersoner/ildsjæle, hvilket er sårbart og hæmmende for udvikling af varig viden og kontinuitet.

En reel tilgængelighed til kommunikation hænger uløseligt sammen med Artikel 21's påpegning af, at Alle borgere har

ret til ytrings- og meningsfrihed i Danmark. At Artikel 24 endvidere pointerer, at det handler om livslang læring, er meget væsentligt.

Til underbygning af nedenstående konstateringer vil vi hen-vise til vores mange års erfaring indenfor området som henholdsvis lærer/konsulent og ergoterapeut med en bred landsdækkende kontakt til miljøet. Senest har vi erhvervet erfaring gennem empirien til vores igangværende afsluttende projekt på den anerkendte, norske videreuddannelse i ASK (Alternativ og Supplerende Kommunikation) ved Høgskolen i Vestfold, Tønsberg. Her har vi interviewet unge ASK-brugere på to botilbud i to forskellige kommuner i Danmark, samt deres kontaktpædagoger, botilbuddenes ledelser, samt konsulenter i kommunen.

Vi har konstateret følgende generelle forhold omkring mennesker med behov for ASK:

- manglende viden hos fagpersonerne om muligheder for at kompensere mennesker gennem ASK.
- manglende dialog med den enkelte borger om, hvad han/hun gerne vil have hjælp til at udvikle kommunikativt.
- manglende stillingtagen til den enkelte borgers kommunikation og ASK-behov fx som fast punkt på borgerens årlige obligatoriske handleplansmøde.

- manglende kultur på bo-, dag- og fritidstilbud samt institutioner til at drøfte holdninger omkring tilgængelighed til kommunikation.

- manglende tid til at prioritere alternativ og supplerende kommunikation i hverdagen.

- manglende strategi for videregivelse af viden om det enkelte menneskes kommunikation ved miljøskift – det være sig hverdagens miljøskift mellem bo-, dagtilbud og fritidsaktiviteter, større miljøskift fx fra ét botilbud til et andet, eller skift af fagpersonale/kontaktperson indenfor samme miljø.

- manglende viden og effektivitet hos fagpersoner i forhold til at få repareret kommunikationshjælpemidler. Aktuelt har vi oplevet, at 2 unge i ½-1 år ikke har haft mulighed for at bruge deres talecomputer til kommunikation.

- manglende fokus på videreuddannelse indenfor ASK.

- manglende initiativ fra kommunal side til opsøgende arbejde og til at klæde institutionernes ledere/personale på med viden om og forudsætninger for at lave ASK-tiltag.

- manglende viden om kommunikation og vigtigheden af ASK hos de kommunale visitatorer/ergoterapeuter/konsulenter, som har kontakten til bostederne.

VIKOM = Videnscenter om Kommunikation og Multiple Funktionsnedsættelser hos Børn og Unge uden et Talesprog.
www.vikom.dk

ASK svarer til AAC = Augmentative and Alternative Communication. AAC er stadig den mest udbredte betegnelse i Danmark.

ASK-brugere = brugere af Alternativ og/eller Supplerende Kommunikation.

ISAAC = International Society for Augmentative and Alternative Communication. ISAAC har en dansk afdeling. Se www.isaac.dk

- en opfattelse hos kommuner, hvor kommunikation for mennesker med behov for ASK sidestilles med andre aktiviteter/indsatsområder som et bo- eller dagtilbud kan vælge at fokusere på. Kommunikationsmuligheder opfattes ikke som grundlæggende og overordnet alt andet.

- pressede kommuner, hvor økonomi også er en parameter ved beslutninger om kommunikationstiltag og væsentlighed.

Alt i alt:

Vi har konstateret, at viden om ASK primært er personbåren og ikke systembåren, hvilket afstedkommer stor sårbarhed og manglende kontinuitet i forhold til stabile kommunikationsmuligheder for mennesker med behov for ASK.

Vi møder fra kommunal side en strategi om, at fagfolkene på bo- og dagtilbud har ansvaret for at afdække kommunikationsbehov og udvikle personlige kommunikationstiltag for deres beboere/dagbrugere med behov for ASK, samtidig med at systemet ikke ruster fagfolkene til at kunne varetage denne opgave.

Vi ser en manglende forbindelse mellem ideologi i FN's nye handicapkonvention/kommunernes handicappolitik og så de faktiske videns-, uddannelsesmæssige, kulturelle samt ressourcemæssige vilkår, som praksismiljøerne og det kommunale niveau tilbydes som grundlag for at leve op til konventionen.

Hvis alle borgere skal opnå ret til ytringsfrihed og meningsfrihed i Danmark, mener vi, at der særligt for mennesker med multiple funktionsnedsættelser uden talesprog må arbejdes målrettet med implementeringen af en handicappolitik, der også tilgodeser deres behov og ønsker. De må tænkes tydeligt med i strategien for at bringe ideologi ud i praksis gennem indsatser på hhv. politisk, kommunalt og lokalt niveau. Kommunikation må bygges ind som en obligatorisk del i grundud-

dannelser til området. Der må være tilgængelighed til efteruddannelse. Der må formuleres specifikke retningslinjer for, hvordan kommunikationsbehov og rettigheder skal prioriteres – også til disse mennesker.

Afslutningsvis konstaterer vi med tilfredshed, at regeringen vil fortsætte samarbejdet med de organisationer, som repræsenterer personer med handicap.

Vi vil i denne forbindelse foreslå, at der nedsættes en arbejdsgruppe med deltagelse af brugere/pårørende, handicaporganisationer, fagfolk og Velfærdsministeriet, der kan arbejde videre med en klarlægning af, hvordan de aktuelle behov indenfor ASK-området kan opfyldes – og dermed også forpligtelserne i FN's konvention for personer med handicap. Kommunikationsområdet er afgjort et område, der behøver en særlig politisk prioritering med tilhørende opmærksomhedspunkter og handleplaner.

På organisationssiden tænker vi, at DH, LEV og Spastikerforeningen vil være naturlige deltagere, såvel som ISAAC og VIKOM. Undertegnede stiller sig også gerne til rådighed for en sådan arbejdsgruppe.

Med venlig hilsen

Vibe Lund Jensen, konsulent, Kommunikationscentret, Hillerød, vije@hillerod.dk og Birgitte Brandt, ergoterapeut, Specialbørnehaven Platanhaven, Odense, birb@odense.dk

ANNONCE

ANNONCE

KLAP HESTEN!

KLAP-kampagnens retorik presser de svageste og skaber et A- og B-hold blandt unge udviklingshæmmede

Af Susanne Kjærbeck, Virum

Jeg deltog som forælder til en ung udviklingshæmmet pige i LEVs KLAP-konference. Det foregik i TV Glads store sal på Nørrebro d. 23. februar. Det var et stort og flot arrangement, som samlede politikere, erhvervsfolk, UU-vejledere, sagsbehandlere fra kommunerne og forældre til udviklingshæmmede. Undervisningsminister Bertel Haarder åbnede konferencen, og politisk konsulent Sandy Brinck styrede os dygtigt og engageret gennem dagens oplæg, videopræsentationer mm. Til sidst kunne man træffe en KLAP-konsulent personligt, hvis man havde brug for det.

KLAP-projektet går ud på at få udviklingshæmmede ud på det ordinære arbejdsmarked – i stedet for i beskyttet beskæftigelse. Formålet er bl.a. at påvirke kommuner og andre interessenter og bistå erhvervsliv, kommuner og de unge med at oprette praktik- og arbejdspladser. Det er sympatisk, at man gerne vil hjælpe unge udviklingshæmmede, som har evnerne til at begå sig på en arbejdsplads. Og ifølge KLAP-projektet er der mange unge udviklingshæmmede, som både kan og vil være på det ordinære arbejdsmarked.

Men som forælder til en ung pige med vidtgående udviklingshandicap støder det mig, at KLAP-projektet skærer de unge udviklingshæmmede over én kam. Man nævner ikke, at det kun er den mest velfungerende del af de udviklingshæmmede, som vil kunne indgå i ordinær beskæftigelse. KLAP italesætter sit budskab uden at tage hensyn til den gruppe udviklingshæmmede, hvis handicap er så udtalt, at en beskyttet arbejdsplads er den eneste mulighed for dem. Når man formulerer sig i vendinger som 'at få et rigtigt arbejde' om det ordinære arbejdsmarked, i modsætning til 'bare beskyttet beskæf-

tigelse' – så er man ved at etablere et A-hold og et B-hold i gruppen af udviklingshæmmede. Og det er naturligvis uacceptabelt!

I et projekt, der går ud på at give udviklingshæmmede bedre og mere ligeværdige muligheder på arbejdsmarkedet, er det vigtigt at gøre det klart for modtagerne af KLAP-kampagnen, at det kun er en procentdel af gruppen af udviklingshæmmede, der kan klare ordinær beskæftigelse – selv med de støtteordninger der nu er etableret. Resten skal der være plads til under 'beskyttede' forhold, hvor de får den socialpædagogiske og anden

specialhjælp, de skal have for at udføre et arbejde og bidrage til samfundet, i det omfang det nu kan lade sig gøre.

Masser af mennesker med vidtgående handicap arbejder faktisk på f.eks. caféer og i udrykningsteams

Lysten til at have et arbejde og bidrage til samfundet er heldigvis ikke forbeholdt den mere velfungerende del af de udviklingshæmmede. Masser af mennesker med vidtgående handicap arbejder faktisk på f.eks.

caféer og i udrykningsteams, der f.eks. hjælper varehuse med at sætte varer på plads. De gør det bare under nogle forhold, hvor der er mere hjælp at hente end på det ordinære arbejdsmarked. Denne positive udvikling er i fuld gang, og det synes derfor mindre hensigtsmæssigt end nogensinde at opdele udviklingshæmmede i A og B.

KLAP er visionært og indeholder mange gode tiltag for den mest velfungerende del af de udviklingshæmmede. Men de svageste risikerer at komme i klemme, hvis de økonomisk pressede kommuner får indtryk af, at udviklingshæmmede generelt kan integreres på det ordinære arbejdsmarked. Og det er næppe LEVs hensigt.

Fortsættes på næste side

ANNONCE

SVAR

Kære Susanne Kjærbeck

Tak for dit indlæg. Som formand for LEV er jeg glad for, at du ligesom de øvrige deltagere fandt, at KLAP kickoff-konferencen var noget helt særligt, hvor vi i fællesskab satte pejlemærket for, hvorledes vi i fremtiden ønsker, at Lov om ungdomsuddannelse for unge med særlige behov skal anvendes.

Du har helt ret, når du i dit indlæg skriver, at KLAP synes at være for de bedst fungerende – det er rigtigt. Vi regner med, at KLAP vil dække ca. 1/3 af gruppen af udviklingshæmmede i Danmark. Projektet er i dets konstruktion designet til at skabe kobling mellem uddannelse og arbejdsliv, gerne et arbejdsliv på det ordinære arbejdsmarked. Dermed også sagt, at der vil være grupper af udviklingshæmmede, der ikke er omfattet af initiativerne i KLAP. At være udviklingshæmmet betyder, at man har kognitive vanskeligheder. Det kan lyde som en relativ homogen betegnelse, men i virkelighedens verden dækker det over et meget bredt spektrum af men-

nesker med forskellige nuancer af udviklingshæmning. I Landsforeningen LEV arbejder vi meget bevidst på ikke at overse bestemte grupper, heller ikke de udviklingshæmmede med det største behov for individuel støtte og vejledning. De er blot ikke medtænkt i KLAP. Gruppen af mennesker med multiple funktionsnedsættelser er derimod fokusgruppen for det metodeudviklingsprojekt, Landsforeningen LEV har igangsat på folkeskoleområdet. Målet med metodeudviklingsprojektet er at vise måder og metoder til, hvorledes de generelle undervisnings- og uddannelsesplaner, der er gældende for folkeskolen, kan omsættes til praksis for mennesker med multiple funktionsnedsættelser.

Uanset om det er den ene eller anden gruppe, der er i fokus ved forskellige projekter, er det LEVs erfaring, at alle mennesker med udviklingshæmning over tid kommer til at nyde godt af landvindingerne. Jeg er derfor som landsformand ikke bekymret over, at vi i KLAP-projektet har fokus på den bedste 1/3 af de udviklingshæmmede.

Med venlig hilsen
Sytter Kristensen

Skolepsykiatrisk Center, Gl. Kalkbrænderivej skal ikke lukkes!

Af Eva Kjeldsen, København SV

Skolepsykiatrisk Center på Gl. Kalkbrænderivej lukker dørene på ordre fra Københavns Kommune, der sender forældre og børn ud i de store regioner, der vil behandle sagerne langt mere upersonligt.

I sager med udviklingshæmmede og autistiske børn er de nære og tætte rammer af vital betydning. Det betyder noget at kunne gå ind af døren i et hyggeligt hus og få en kop kaffe og det allervigtigste – at blive behandlet

personligt og med respekt som forælder, at få dybt professionel rådgivning og at føle, at der er tid til én.

Midt i hjertet af København sidder en flok kompetente og tværkulturelle børnespecialister, der nu skal dreje nøglen om. Dørene bliver lukket enten i august eller til september dette år.

Dette vil endnu engang gå ud over samfundets svageste: De udviklingshæmmede og deres familier samt andre sårbare grupper. Kan vi tillade dette?

ANNONCE

ANNONCE

ANNONCE

ANNONCE

Støt LEV

 støt dig selv

 støt udviklingshæmmede

Bliv medlem af LEV og få gratis rådgivning, kurser og viden om dit barns handicap, hvad du som forælder kan gøre for at hjælpe dit barn, og hvad du kan gøre for at hjælpe dig selv og andre familier med et udviklingshæmmed barn.

Vi tilbyder følgende typer medlemskaber:

Enkelt medlem	300 kr. pr. år
Enkelt u. blad	175 kr. pr. år
Parmedlem	425 kr. pr. år
Parmedlem u. blad	250 kr. pr. år
Pensionist/studerende	150 kr. pr. år
Pensionistpar/studerendepar	225 kr. pr. år
Pensionist/studerende u. blad	75 kr. pr. år
Livsvarigt medlem	3.500 kr.
Forening	800 kr. pr. år
Guldmedlem	10.000 kr.
Abonnement	300 kr. pr. år
Familie-/ bopælsmedlemskab	300+125*(x-1) kr. pr. år

Du kan melde dig ind i LEV ved at ringe på tlf. 3635 9696, sende en e-mail til lev@lev.dk eller direkte fra LEVs hjemmeside www.lev.dk

Præsentation af LEVs nye

K L A P -konsulenter

REGION MIDTJYLLAND

Nels Dinitzen

Uddannet lærer og en diplomuddannelse som studie og erhvervsvejleder med speciale i vejledning af unge med særlige behov. Har i forskellige sammenhænge undervist børn og unge med særlige behov. Har mange års erfaring som lærer og vejleder/kurator på taleinstitut. Har erfaring med etablering af praktikpladser og kender landskabet af ungdomsuddannelser.

Nels Dinitzen er 56 år og bosiddende i Århus.

REGION NORDJYLLAND

Charlotte Møller Knudsen

Uddannet socialrådgiver. Har all round erfaring med sagsbehandling i forskellige sammenhænge: Socialforvaltning, psykiatrisk center samt en kombinationsstilling som sagsbehandler og hjemmevejleder for en gruppe psykisk udviklingshæmmede. Erfaring fra arbejdsmarkedsområdet som specialkonsulent samt souschef og socialfaglig leder på et revaliderings- og beskæftigelsescenter.

Charlotte Møller Knudsen er 49 år og bosiddende på Mors.

REGION SYDDANMARK

Lars Damgaard Hansen

Uddannet lærer. Har mange års erfaring med arbejdsmarkedsområdet i form af ansættelser som job- og virksomhedskonsulent samt udviklingsprojekter, der har taget sigte på jobformidling og jobskabelse, implementering af webbaserede kompetenceafklaringsredskaber samt metodeudvikling. Har desuden varetaget undervisning, vejledning og rådgivning på forskellige niveauer.

Lars Damgaard Hansen er 56 år og bosiddende i Svendborg.

Sæt kryds i kalenderen!

Den 3. oktober 2009 afholder Landsforeningen LEV landskonference i Vingsted Centret kl. 9-16 med temaet:

Borger, pårørende og personale – trekantsdrama og samarbejde.

Program oplyses senere.

Har du prøvet at være hjerneskadet?

Lørdag den 28. marts afholdt Kristelig Handicapforening årsmøde med generalforsamling og temaeftermiddag i Vejle Missionshus

Temadagen handlede om at være ramt af hjerneskade, og informatør fra spastikerforeningen Christa Nielsen gav sammen med fysioterapeut Paw Jensen et unikt indblik i, hvordan det er at leve med en hjerneskade.

Christa Nielsen er selv spastiker og har en hjerneskade, og vi andre fik også lov at prøve det på egen krop. For en stund. De to oplægsholdere begyndte arrangementet med at sige, at alle borde og stole skulle stilles ind i midten af lokalet. Gerne nogle stole oven på hinanden. Og hulter til bulter. Herefter blev alle lukket ud, mens de to blev tilbage i lokalet. Her satte de grønne, gule og orange sedler på stolene, skruede højt op for musikken og lukkede tilhørerne ind i lokalet igen, mens Paw Jensen stod og råbte kommandoer som: "Alle jer med blå trøjer, I tager de stole, der har gule mærker og stiller over i højre side" "Alle jer med grønne trøjer, I tager stolene med orange mærker og stiller ud i gangen." "Alle jer, der står derovre, I tager de her borde og rykker her over."

"Tjep, tjep, tjep. Kom nu, kom nu."

"Er I forvirrede?" Spurgte Paw Jensen så til sidst. Og ja, det var de fleste.

Denne praktiske øvelse skulle vise, hvordan der er inde i Christa Niensens hjerne. Hun får en masse sanseindtryk på samme tid, og det er svært at sortere i, hvad skal man høre, og hvad skal man ignorere.

DE VILLE SIGE DET SAMME SOM MIG

Der var mange forskellige praktiske eksempler på at leve med hjerneskade og være spastiker, og det blev en utrolig spændende, levende og lærerig temaeftermiddag, hvor de mange forskellige øvelser blandet med Christa Niensens personlige beretninger og Paw Jensens professionelle tilgang til emnet gav et godt indblik i, hvordan det er at leve med en hjerneskade.

For yderligere oplysninger om Kristelig Handicapforening se www.k-h.dk

Producer Torben Larsen, Glad Production takkede holdet der stod bag obs-programmerne og sikrede sluttelig en kæmpe applaus til TV-Glad og Henrik Marentius, som havde sikret finansieringen af Epilepsikampagnen, der også rummede en hjemmeside og en dvd.

Hæder til TV-Glad

Obs-programmerne, der var en del af kampagnen, der skulle skaffe udviklingshæmmede med epilepsi i arbejde, sikrede sig en fin anerkendelse ved MCA's årlige prisuddeling den 14. marts på Folketeatrets scene i Grøndals Centret i København. MCA er foreningen for tv-, video, film- og multimediekommunikation.

Det var tre stolte repræsentanter fra TV-Glad og Glad Production, der gik på scenen og modtog MCA's sølvpris i kategorien "Broadcast – information", nemlig Henrik Marentius, kreativ direktør, Torben Larsen, som havde organiseret hele projektet, og TV-reporter Per Rosenberg fra TV-Glad Esbjerg, som havde en af hovedrollerne i programmet.

BEGRUNDELSEN

Som begrundelse for at give TV-Glad prisen, sagde overdommer Ulrich Breuning: "Vi mangler flere hænder, mener beskæftigelsesministeren. Samtidig begynder krisen at kradse, og arbejdsløshedskøen vokser. Men der er under alle omstændigheder et menneskeligt potentiale, som kan hjælpe arbejdsmarkedet og berige en hvilken som helst arbejdsplads. Der er mange udviklingshæmmede eller folk med for eksempel epilepsi, der sagtens kan klare et job og udfylde en vigtig brik i arbejdsmosaikken. Det gælder bare om at have den rigtige indstilling ...

... sølv 2009 går til **LIVET ER AT ARBEJDE ... OGSÅ SELV OM DU HAR EPILEPSI!**"

To nye pjecer EU-valget

Mennesker med udviklingshæmning har generelt en meget lav valgdeltagelse. Denne gruppe borgere er ikke vant til at blive inddraget i beslutninger om deres egne liv og stemmer derfor ofte ikke.

Det skal det europæiske projekt Min mening Min stemme – MOTE gøre op med. Som del af MOTE projektet udgiver CLH, Center for Ligebehandling af Handicappede, to pjecer om adgang til Europaparlamentsvalget 7. juni 2009.

HVAD ER ET VALG?

Den ene pjece henvender sig til mennesker med udviklingshæmning. I et letforståeligt sprog fortæller den, hvad et valg er, hvem der må stemme og hvordan man gør. Den anden pjece er rettet mod støt-tepersoner for mennesker med udviklingshæmmede. Den giver en kort gennemgang af, hvad Europaparlamentet beskæftiger sig med og af hvem, der kan stemme.

Læs mere eller hent pjecerne på www.clh.dk

HVEM ER HVEM I EU?

De politiske grupper i EU parlamentet har lavet letlæste politikprogrammer for mennesker med udviklingshæmning til brug ved valget til Europaparlamentet 7. juni skriver CLH på deres hjemmeside.

Beskrivelserne ligger på MOTE projektets hjemmeside og her kan mennesker med udviklingshæmning og svage læsere få korte introduktioner til de fem gruppe-ringer i parlamentet og deres mål.

MOTE Projektet har til formål at styrke mennesker med udviklingshæmning gennem aktivt medborgerskab og deltagelse i politiske valg.

Læs programmerne på www.myopinionmyvote.eu

Kommunekredse

LANDSFORENINGEN LEV:

– udvikling for udviklingshæmmede

LANDSFORMAND:

Sytter Kristensen
Tlf. 5927 7323, fax 5920 9652
e-mail: sk@lev.dk

NÆSTFORMAND

Kitt Boel
Tlf. 8628 0925
e-mail: koltvej_35@adslhome.dk

LEV-BLADET:

Nr. 3/58. Årgang 2009
ISSN: 1903-7937

PROTEKTOR:

Hendes Majestæt
Dronningen

MEDLEM AF:

Inclusion International
NSR – Nordisk Samarbejdsråd

LANDSKONTOR:

Kløverprisvej 10 B, 2650 Hvidovre
Telefon: 3635 9696
E-mail: lev@lev.dk
Web: www.lev.dk

KONTOR- OG TELEFONTID:

Mandag til torsdag: 9.00-16.00
Fredag: 9.00-13.00
GIRO:

5 49 00 06 (kontingent)
2 00 10 04 (gaver og bidrag)

ANSVARSHAVENDE REDAKTØR:

Sytter Kristensen

REDAKTION:

Arne Ditlevsen, Sytter Kristensen,
Lasse Rydberg, Birgit Kirkebæk,
Hans Andersen

FORSIDEFOTO:

Vordingborg Ungdomsskole

STOF TIL BLADET SENDES TIL:

Kløverprisvej 10 B, 2650 Hvidovre
Telefon: 3635 9696
Telefax: 3635 9697
E-mail: redaktion@lev.dk
Indsendte bidrag afspejler ikke
nødvendigvis LEVs holdninger.

DEADLINES:

LEV 4/2009 udkommer ultimo juni,
deadline 2. juni
LEV 5/09 udkommer medio
september, deadline 18. august 09

ANNONCEEKSPEDITION:

Damgårdsvvej 46, Gram
8660 Skanderborg
Tel. 8793 3788
Email: fl@flekklame.dk

OPLAG:

9.400 stk.

TRYK:

Glumsø Bogtrykkeri

LAYOUT:

Synergi
Telefon: 7027 9003

LEVS RÅDGIVNINGSTJENESTE:

Mandag, tirsdag, onsdag:
10.00 - 12.00
Torsdag, fredag, lørdag, søndag:
Lukket
Ring 8038 0888
(LEV betaler samtalen)
E-mail: raadgivningen@lev.dk

Assens/Middelfart/Nordfyn

Ingrid Rasmussen
Tlf: 6445 1562
e-mail: ingrid.rasmussen@kabelmail.dk

Bornholm

Svend Pedersen
Tlf. 5695 6326
e-mail: svend_p@tiscali.dk

Billund

Kristen Haubjerg
Tlf. 7532 1119
e-mail: elsemarie.kristen@mvb.net

Brøndby/Ishøj/Vallensbæk

Vakant
Kontakt Stig Christensen, LEV
Tlf. 3635 9696
e-mail: sc@lev.dk

Dragør-Tårnby

Alex Dufrenne
Neelsvej 5
2791 Dragør
e-mail: alex.dufrenne@mail.dk

Egedal

Jane Villemoes
Tlf. 4031 7597
e-mail: janevillemoes@msn.com

Esbjerg/Fanø

Carl Henning Møller
Tlf. 7514 2879
e-mail: chm@kreds.lev.dk

Favrskov - Skanderborg

Jytte B Sørensen
Tlf. 8622 4631
e-mail: jytte.soerensen@kreds.lev.dk

Faxe

Vakant

Fredensborg/Humlebæk

Michael Willenbrack
Tlf. 4848 0031
e-mail: michael.willenbrack@tdcadsl.dk

Frederiksberg

Ejvind Wilms
Tlf. 3321 7002
e-mail: ejvind.wilms@kreds.lev.dk

Frederikshavn/Læsø

Tove Nørgaard Jensen
Tlf: 9829 2186
e-mail: frugthaven10@jensen.tdcadsl.dk

Frederikssund

Astrid Schøbel
Tlf. 4738 7015
e-mail: astrid@schoebel.dk

Furesø

Sine Holm
Tlf. 4498 4454
e-mail: sine@biomerieux.dk

Fåborg/Midtfn

Ulla Stick
Tlf. 6268 1987
e-mail: ulla.stick.kredslev@mail.dk

Gentofte

Alice Hasselgren
Tlf. 4364 6467
e-mail: alice.hasselgren@mail.dk

Greve

Sten Holst
Tlf. 4390 3306
e-mail: sten.holst@mail.dk.

Gribskov

Vakant
Kontakt Stig Christensen, LEV
Tlf. 3635 9696
e-mail: sc@lev.dk

Guldborgsund

Hardy Høj
Tlf. 5470 4423
e-mail: hardy.hoej@kreds.lev.dk

Haderslev

Solvej Laugesen
Tlf. 7484 1665
e-mail: solvej@dlgmail.dk

Halsnæs

Rita Simonsen
Tlf. 4971 9471
e-mail: ritas@os.dk

Hedensted/Horsens

Mikael Bisted
Tlf. 7568 1227
e-mail: stened@mail.dk

Helsingør

Jacob Svendsen
Tlf. 4922 6162
e-mail: jacob.svendsen@pol.dk

Herlev

Marianne Ulrich-Jørgensen
Tlf. 4491 9168
e-mail: ml.ulrich@privat.dk

Herning/Ringkøbing/Skjern

Inge-Lise Pilgaard
Tlf. 9719 1910
e-mail: inge-lise.pilgaard@kreds.lev.dk

Hillerød/Allerød

Dorthe Kann
Tlf. 4826 1050
e-mail: kannrose@post8.tele.dk

Hjørring/Brønderslev/Jammerbugt

Fridolin Laager
Tlf. 9847 9116
e-mail: laager@mail.dk

Holbæk

Morten Løvschall
Tlf. 5917 3917
e-mail: morten@lovschall.name

Holstebro

Jørgen Bloch Lauritsen
Tlf. 9749 1629
e-mail: bloch@adslhome.dk

Hvidovre

Vakant
Kontakt Stig Christensen, LEV
Tlf. 3635 9696
e-mail: sc@lev.dk

Høje Taastrup

Asger Høg
Tlf. 4656 3710
e-mail: ahog@tdcadsl.dk

Hørsholm

Flemming Sundt
Tlf. 4586 1707
e-mail: connie@poulsen.mail.dk

Ikast-Brande

Tove Carlson
Tlf. 9725 2058
e-mail: mail@t-carlson.dk

Kalundborg

Pia Schmidt
Tlf. 2012 3383
e-mail: pl@schmidt.mail.dk

Kolding

Grethe Blond
Tlf. 7551 8263
e-mail: hcb220238@mail.tele.dk

København

Steen Stavngaard
Tlf. 3646 3783
e-mail: ss@sankt-annae.dk

Køge

Frank Poulsen
e-mail: lev.frank-poulsen@mail.dk

Lejre

Bjørn Lykke Sørensen
Tlf. 4648 0976
e-mail: lykke.soerensen@privat.dk

Lemvig

Anette Broe Henriksen
Tlf. 9782 2768
e-mail: anette.broe@kreds.lev.dk

Lolland

Gyrithe Sidor (kontaktperson)
Lavendelvej 11
4920 Søllested

Mariager Fjord/ Vesthimmerland/Rebild

Ella Holm Hansen
e-mail: eh@ellaholmhansen.dk

Morsø

Lone Øst
Tlf. 9776 4698
e-mail: zenofexxx@sol.dk

Nyborg/Kerteminde

Laurits Nielsen
Tlf. 6534 1509
e-mail: lauhed@mail.dk

Næstved

Laëtitia Taylor
Tlf. 2349 1131
e-mail: LEV_naestved@yahoo.dk

Odder/Samsø

Finn Thranum
Tlf. 2177 1622
e-mail: finnthranum@ofir.dk

Odense

Flemming Larsen
Tlf. 6616 7203
e-mail: stegsted@gmail.com

Odsherred

Bjarne Milandt Petersen
Tlf. 5993 0798
e-mail: bmilan@nyka.dk

Randers

Preben Schmidt
Tlf. 8640 2217
e-mail: preben@achtenschmidt.dk

Ringsted

Mona Williams
Tlf. 5764 3584
e-mail: williamsz@ofir.dk

Roskilde

John Møller
Tlf. 4632 7632
e-mail: john_moller1@msn.com

Rudersdal

Claus T. Hansen
e-mail: cth@cubizz.com

Rødovre

Irene Schimmell
Tlf. 3670 6492

Silkeborg

Anders Christensen
Tlf. 8684 6221
e-mail: jagachristensen@hotmail.com

Skive

Inge Vibeke Hahn
Tlf. 9753 5727

Slagelse/Sorø

Niels Gerner
Tlf. 5852 6320
e-mail: kirsten@gerner.dk

Solrød

Ove John Nielsen
Tlf. 5614 2133
email: ojn@privat.dk

Stevns

Susanne K. Pedersen
Tlf. 5650 4315
e-mail: sanand@mail.dk

Struer

Palle Olsen
Tlf. 9785 3815
e-mail: palle.olsen@kreds.lev.dk

Svendborg/Langeland

Frank E. Jensen
Tlf. 6222 1490
e-mail: edelberg@stofanet.dk

Sønderborg

Jonna Rasmussen
Tlf. 7443 3665

Thisted

Vakant

Tønder

Jens Ellekjær
Tlf. 7472 4094
e-mail: je@kreds.lev.dk

Varde

Ellen Højberg
Tlf. 7524 1260
e-mail: hoejberg@tele2adsl.dk

Vejen

Finn Nygaard
Tlf. 7552 4740
e-mail: finn@asbovej.dk

Vejle

Kirsten Sørensen (kontaktperson)
Tlf. 7573 5809
e-mail: ksorensen@stofanet.dk

Viborg

Henning Hansen
Tlf. 8669 9797

Vordingborg

Sven Ove Hansen
Tlf. 55814967
e-mail: sven.ove.hansen@kreds.lev.dk

Ærø

Vakant

Åbenrå

Magny Jønch
Tlf. 7452 6472
e-mail: magnyjjonch@webspeed.dk

Ålborg

Annette Andreasen
Tlf. 9814 4714
e-mail: a.andreasen@home3.gvnet.dk

Århus/Norrdjurs/Syddjurs

Jan Kristensen
Tlf. 8628 0925
e-mail: jankr@dadlnet.dk

Angelmanforeningen i Danmark

Lars Bo Warnisch
Tlf. 2224 8773
e-mail:
angelmanforeningen@gmail.com
www.angelman.dk

Cri du Chat Foreningen

Birthe Villani
Tlf. 8611 8887
e-mail: villani@mail1.stofanet.dk
www.criduchat.dk

Danske Døvblindfødtes Forening

Vibeke Faurholt
Tlf. 9885 4332
e-mail: faurholt@mail.tele.dk
www.danskdbf.dk

Dansk Forening for Tuberøs Sclerose

Liselotte W. Andersen
Tlf. 8627 7714
e-mail: brandersen@webspeed.dk
www.tuberoessclerose.dk

Den danske CDG-forening

Pia Seitzberg
Tlf. 3512 5125
e-mail: johnnymadsen@email.dk
www.cdg.dk

Foreningen Handicappede Børn Uden Diagnose

Anja Grevinge
Tlf. 4465 8384
e-mail: grevinge@ab-bolignet.dk
www.hbud.dk

Landsforeningen for Rubinstein-Taybi Syndrom

Claus Jørgensen
Tlf. 4018 4050
e-mail: georgsholm@mail.dk
www.rubinstein-taybi.dk

UniqueDanmark

Dorte Vestergren Møller
e-mail: dorte@uniquedanmark.dk
www.uniquedanmark.dk

Kristelig Handicapforening

Ove Nielsen
Tlf. 9235 2166
e-mail: info@klokkebjerg.dk
www.kh.dk

Landsforeningen Downs Syndrom

Brita Mannick Laursen
Tlf. 9749 6688
e-mail: ulbrit@tele.dk
downssyndrom@downssyndrom.dk
www.downssyndrom.dk

Landsforeningen for Fragilt X syndrom

Helle Hjalgrim
Tlf. 4448 5808
e-mail: helle.hjalgrim@dadlnet.dk
www.fragiltx.dk

Dansk Forening for Williams Syndrom

Michael Lauridsen
Tlf. 6441 5391
e-mail: williamssyndrom@mail.dk
www.williams-syndrom.dk

LUMA – Landsforeningen der arbejder for Udviklingshæmmede Med Autisme

Henrik Sloth
Tlf. 4453 0697
e-mail: luma@lumaweb.dk
www.lumaweb.dk

Landsforeningen for Prader-Willi Syndrom

Børge Troelsen
Tlf. 8629 2141, Fax 8629 2191
e-mail: b.troelsen@email.dk
www.prader-willi.dk

Landsforeningen for Sotos Syndrom

Yvonne Wounlund
Tlf. 6447 1090
e-mail: yvonne-wounlund@mail.dk
www.sotos.dk

Landsforeningen Rett Syndrom

Winnie Pedersen
Tlf. 7020 2053
e-mail: post@rett.dk
www.rett.dk

ULF – Udviklingshæmmedes Landsforbund

Lisbeth Jensen
Tlf. 7572 4688, Fax 7572 4633
e-mail: ulf@ulf-web.dk
www.ulf-web.dk

KNUS

Lene Bang Larsen
Tlf. 3649 0899
e-mail: lene@knus.nu
www.knus.nu

Copyright:
LEV må gerne kopieres og på anden måde anvendes, hvis kilden tydeligt angives.
Et eksemplar af den pågældende publikation bedes tilsendt LEVs redaktion.
ISSN 0902-6088

ANNONCE

ANNONCE

Som pårørende til udviklingshæmmede og medlem af LEV kan du opnå gode rabatter på dine forsikringer hos Codan. Ring og hør mere på 33 55 55 55.

DET HANDLER JO BARE OM AT LEVE

LEV og Codan har sammen udviklet en række forsikringer, der er specielt tilpasset handicappedes og udviklingshæmmedes behov.

Vi kalder dem **HANDI** forsikringer

Du får f.eks. med HANDI hændelsesforsikring en række fordele i forhold til andre ulykkesforsikringer.

Blandt andet dækning af brilleskader, tandskader og knoglebrud, og så kræves der ingen helbredsoplysninger.

Ring nu til LEV og hør mere om alle HANDI forsikringerne, og hvordan vi hjælper dig med at forsikre det liv, du lever.

Al henvendelse til: Landsforeningen LEV,
Kløverprisvej 10B, 2650 Hvidovre, Tlf. 3635 9696